

ปาฐกถาที่ ๔

เรื่อง

ขยายความ

ภูเขาแห่งวิถีพุทธธรรม

ปาฐกถาพิเศษ ขยายความ ภูเขาแห่งวิถีพุทธธรรม

แสดงโดย ภิกขุ พุทธทาส อินฺทปญฺโญ

ณ พุทธสมาคม กรุงเทพฯ

ที่ ๒๓ มิถุนายน ๒๕๕๑

๑ ปาฐกถานี้ เป็นปาฐกถาพิเศษ คือเป็นเพียงปาฐกถาอธิบายขยายความของปาฐกถาที่แสดงไปแล้วเมื่อวันที่ ๕ มิถุนายน ๒๕๕๑ อันมีชื่อเรื่องว่า “ภูเขาแห่งวิถีพุทธธรรม” เนื่องจากปรากฏว่ามีข้อความบางตอนยังไม่เป็นที่กระจ่างแก่ผู้ฟังบางท่าน. สำเนาปาฐกถานี้คัดลอกออกจากเส้นลวดบันทึกเสียง เว้นแต่ตอนปลายประมาณ ๒ หน้าเอาตามสำเนาเลข เนื่องจากลวดบันทึกหมดกำหนด ๑ ชั่วโมง ๒๐ นาทีเสียเพียงนั้น. ฉะนั้น สำเนานี้จึงอยู่ในรูปคำพูด ที่ใช้พูดจริงๆ เพราะไม่ได้แก้ไขจากสำนวนพูดให้เป็นสำนวนความเรียง. ถ้าหากว่าผู้อ่านรู้สึกตะกุกตะกักหรือสำนวนโศกโศกราคาญหูไปบ้าง ก็ขอให้นึกเสียว่าฟังเล่นแปลๆ ก็แล้วกัน อย่างน้อยก็จะให้ความรู้ใหม่สักอย่างหนึ่ง ว่าสำนวนพูดที่พูดจริงๆ กับที่ขัดกลาไ้เป็นสำนวนความเรียงเสียแล้วนั้นมันแตกต่างกันอย่างไร.

อีกอย่างหนึ่งปาฐกถานี้มีข้อความตอนๆ หลายเรื่องรวมอยู่ในเรื่องเดียวกันเพราะเป็นเพียงปาฐกถาขยายความปาฐกถาอื่นดังที่กล่าวมาแล้ว แต่เพื่อให้เป็นการขยายความตอนไหนของเรื่อง “ภูเขาแห่งวิถีพุทธธรรม” และตรงไหนที่อยากจะเข้าใจ หรือควรบอกที่มาประกอบ ก็จะได้เพิ่มในวงเล็บหรือได้ทำเชิงอรรถไว้ข้างล่าง โดยไม่ให้ปนกับข้อความที่ได้พูดจริงในวันนั้น เพื่อให้ผู้อ่านได้อ่านสำนวนพูดจริง เหมือนกับว่าได้ไปนั่งฟังที่สมาคมด้วยตนเอง

เพื่อนสหธรรมิก และท่านสุภาพชนทั้งหลาย!

ข้าพเจ้ารู้สึกมีความยินดีที่ได้มากล่าวธรรมกถาที่นี้อีกครั้งหนึ่ง. ธรรมกถาในวันนี้เป็นธรรมกถาพิเศษ คือจะกล่าวอธิบายถึงข้อความซ้ำกันกับที่ได้กล่าวเมื่อวันก่อน ซึ่งปรากฏว่าบางข้อบางกระทงนั้นยังไม่เป็นที่เข้าใจแจ่มแจ้งของท่านบางคน. ความมุ่งหมายที่จะกล่าวในเรื่องนี้ก็คือจะให้เข้าใจถึงฝ่ายตรงกันข้าม หรือฝ่ายโลกุตตระ ซึ่งตรงกันข้ามกับฝ่ายโลกิยะหรือบางทีก็เรียกว่า ฝ่ายวิสังขาร คือฝ่ายโน้น ซึ่งตรงกันข้ามกับฝ่ายสังขารหรือฝ่ายนี้. ชื่อเรียกต่างๆ กันเป็นคู่ๆ ตรงกันข้ามทั้งนั้น.

แต่ว่า ก่อนแต่ที่จะชี้ถึงลักษณะตรงกันข้ามของฝ่ายโน้นนั้น จะได้วินิจฉัยเสียก่อนในข้อที่ว่า ทำไมมนุษย์เรา จำเป็นที่จะต้องรู้ถึงฝ่ายโน้น คือฝ่ายโลกุตตระ เพราะเหตุว่ามนุษย์เราอยู่ในโลกนี้ ทำไมจะต้องไปรู้ฝ่ายพ้นโลกหรือฝ่ายโลกุตตระ. นี้เป็นข้อที่จะต้องทำความเข้าใจกัน ในขั้นแรก.

ที่นี้ ก่อนแต่จะบรรยายชี้แจง ด้วยเหตุผลและหลักธรรม จะขอเล่านิทานสมมติอันเกี่ยวกับมนุษย์สักเรื่องหนึ่งก่อน คือว่า เมื่อมนุษย์ได้มีขึ้นคับคั่งหนาแน่น ในโลกนี้แล้ว วันหนึ่งมนุษย์ได้อัญเชิญครู ศาสตาคณาจารย์บรรดามีในโลกนี้ให้มาประชุมพร้อมกัน ณ ห้องโถงแห่งหนึ่ง. ครั้นถึงเวลานัด ก็มีศาสตราครุต่างๆ ที่เป็นเจ้าลัทธิตมาประชุมกันตั้งหลายร้อยคน ครั้นมาประชุมพร้อมกันแล้ว พวกมนุษย์ได้ขอร้องว่า ท่านศาสดาทั้งหลายองค์ใดยืนยันได้ว่า คำสอนที่ท่านสอน

ไปนั้น ไม่มีข้อบกพร่องผิดพลาด ปนอยู่ในคำสั่งสอน อันเนื่องมาจาก ความไม่รู้เท่าถึงการณ์ของท่าน คือท่านกล้ายืนยันว่าคำสั่งสอนนั้นถูก หมดทุกประ โยคแล้วศาสดาองค์นั้นจงหยุดอยู่ในห้องนี้. ถ้าองค์ใดไม่ กล้ายืนยันว่าคำสั่งสอนที่ตนสอนไปนั้นถูกต้องหมด ไม่มีข้อผิดพลาด อันเกิดมาจากความไม่รู้เท่าถึงการณ์ของตนแล้ว ศาสดาที่ไม่กล้า ยืนยันอย่างนี้จึงออกไปจากห้อง. พอสิ้นคำขอร้อง ก็มีศาสดาลูก ออกไปจากห้องด้วยความฉุนเฉียว ปิดประตูปึงปึงให้หลังไปเป็น จำนวนมาก จนกระทั่งเหลืออยู่ประมาณ ๑๐๐ คน. เหลืออยู่ประมาณ ๑๐๐ คนนี้ พวกมนุษย์ได้เข้าไปขอร้องอีกว่าศาสดาองค์ใดกล้ายืนยัน ด้วยเกียรติยศ ว่าตัวเองก็ปฏิบัติได้ตามคำสั่งสอนนั้น ไม่ใช่เพียงแค่สอน คนอื่นข้างเดียว ; ศาสดาใดกล้ายืนยันอย่างนี้จึงอยู่ในห้องนี้ ศาสดาใด ไม่กล้ายืนยันเพราะตนเองไม่สามารถจะปฏิบัติตามคำที่ตนสอนได้ แล้วจึงออกไป. พอกล่าวอย่างนั้น ก็มีศาสดาลูกออกไปอีกตามเคย ปึง ปึงๆ ไปจากห้องกระทั่งเหลือ ๕๐ คน. เหลือ ๕๐ คนนี้พวกมนุษย์ได้ ขอร้องต่อไปอีกว่าศาสดาใดกล้ายืนยันว่า **ตนมีเมตตากฎาต่อสัตว์ โลกจะบำเพ็ญประโยชน์แก่สัตว์โลก โดยกล้าเสียสละชีวิตของตนแล้ว** ศาสดาองค์นั้นจงหยุดอยู่; ศาสดาองค์ใดไม่กล้ายืนยันอย่างนั้นคือไม่ มีการเสียสละแก่สัตว์โลก จนถึงกับเสียสละชีวิตก็ได้แบบนี้แล้ว ศาสดาองค์นั้นจึงออกไป. พอสิ้นเสียงก็มีศาสดาลูกออกไปเรื่อยๆ อย่างเนือยๆ ไม่ชิงชังจนกระทั่งเหลือเพียง ๑๐ คน. พอเหลือ ๑๐ คน มนุษย์ก็ร้องอีกว่า ศาสดาองค์ใดกล้ายืนยันว่า **ตนได้เคยเสียสละชีวิต เพื่อช่วยสัตว์โลกไว้แล้ว นับด้วยสิบๆ ครั้ง คือเคยตายเพื่อสัตว์โลก มาแล้ว เพื่อจะช่วยสัตว์โลกให้พ้นภัยมาแล้ว ตั้งสิบๆ ครั้ง** ศาสดาองค์

นั่นจึงหยุดอยู่ในห้องนี้; ศาสดาองค์ใดไม่กล้ายืนยันอย่างนั้นจึงออกไป. ศาสดาที่ถูกลูกออกไปกระทั่งเหลือ ๕ คน. เมื่อยังเหลืออยู่ ๕ คนก็มีการขอร้องของมนุษย์เป็นครั้งสุดท้ายว่า บรรดาคำสั่งสอนของศาสดาทั้งหลายนั้น คำสอนของศาสดาองค์ไหนสามารถที่จะรื้อถอนมนุษย์ออกจากอิทธิพล หรืออำนาจของการปรุงแต่งสร้างสรรค์จนไม่มีอะไรหรือใครมาปรุงแต่งสร้างสรรค์มนุษย์ได้อีกต่อไปแล้ว ; ศาสดาใดมีคำสอนอย่างนั้นทั้งกล้ายืนยันว่า เมื่อใครประพฤติตามคำสอนแล้วได้ผลเป็นอย่างนั้น ศาสดานั้นจึงหยุดอยู่. ศาสดาใดไม่กล้ายืนยันว่า คำสอนของตนสามารถทำบุคคลประพฤติให้หลุดพ้นจากอำนาจที่ปรุงสร้างหรือปรุงแต่ง ศาสดานั้นจึงออกไป. เมื่อสิ้นคำขอร้องอย่างนั้นก็ปรากฏว่า มีศาสดาถูกลูกออกไปยังเหลือเพียงองค์เดียว. นิมมนุษย์ก็พากันประหลาดใจว่าทำไมศาสดาองค์นี้ยังทนอยู่ยังเหลืออยู่ จึงถามว่าท่านนะทำไมไม่ออกไป. ศาสดาองค์นั้นก็ตอบว่าเรามีสิ่งที่ท่านต้องการ เราทำคือกล้าปฏิเสธว่า คำสอนของเรานั้นสามารถทำบุคคลผู้ประพฤติตาม ให้หลุดพ้นจากอำนาจที่เสกสรรค์หรือปรุงแต่งหรือบันดาลให้เป็นไปอย่างนั้นอย่างนี้. มนุษย์ก็พากันปลาบปลื้มงังงันไปในความปลาบปลื้ม ถามว่าท่านเป็นใคร ท่านเป็นคนหรือเป็นเทวดา จึงกล้ายืนยันอย่างนั้นคือกล้ายืนยันว่า คำสอนของท่านนะไม่มีข้อบกพร่องผิดพลาดปนอยู่เลยแม้แต่น้อย เพราะความรู้เท่าไม่ถึงการณ์ของท่าน, แล้วท่านยังกล้ายืนยันอีกว่า ท่านเองก็ประพฤติตามคำสอนนั้นได้ทุกข้อทุกกระทง ไม่เพียงแต่สอนเขา. แล้วท่านยังยืนยันว่า ท่านมีเมตตากรุณามากถึงในการช่วยสัตว์โลกนั้น ท่านกล้าเสียสละชีวิต, แล้วท่านยังกล้ายืนยันอีกว่า ท่านเคย

เสียดชะชีวิตเพื่อช่วยสัตว์โลกมาแล้วเป็นสิบๆ ครั้ง, แล้วท่านยัง ยืนยันในที่สุดอีกว่า เมื่อสัตว์โลกประพฤติตามคำสอนของท่านแล้ว สัตว์โลกทั้งหลายจะออกไปพ้นนอกเหนืออำนาจของสังkekสรปรุ้ง แต่งบันดาลให้เป็นไปต่างๆ เช่นบันดาลให้เป็นไป ในเกลียวของการ เกิดแก่เจ็บตายและความทุกข์ ดังนี้เป็นต้น ซึ่งเป็นอำนาจของการ เสกสรปรุ้งแต่งอันร้ายกาจ. เพราะฉะนั้น ข้าพเจ้าทั้งหลายขอแสดง ความเคารพและพอใจเป็นอย่างยิ่ง ในการปฏิบัติของท่านและอยาก ทราบว่าท่านเป็นใคร คือเป็นเทวดาหรือมนุษย์ พระศาสดาคัจฉันได้ ตอบว่าการประพฤติทางกายทางวาจา หรือความเป็นไปในทางจิต เช่น ความรู้สึกทางจิตเป็นต้น ที่เมื่อใครมีแล้วทำบุคคลนั้นให้ได้รับ การขนานนามว่ามนุษย์ หรือเป็นเทวดา หรือเป็นมาร หรือเป็นพรหม หรือเป็นพระเป็นเจ้า เป็นต้น เหล่านั้นไม่มีในตัวเรา. คือว่าไม่มีการ กระทำทางกายวาจาใจ หรือกิเลสอันเป็นเหตุให้กระทำทางกายวาจาใจ ที่จะทำบุคคลให้ถูกเรียกว่าเป็นมนุษย์ เป็นเทวดา เป็นมาร เป็นพรหม หรือเป็นพระเป็นเจ้าในเรา, เราไม่มีกิเลสเป็นเหตุให้ได้ชื่ออย่างนั้น และท่านทั้งหลายจงรู้จักเราโดยชื่อว่า พุทธะ! พุทธะ! ดังนี้เถิด.

นิทานสมมติของข้าพเจ้าจบลงเพียงเท่านี้ คือเท่าที่มนุษย์ ทั้งหลายได้พอใจ และยินดีที่จะประพฤติปฏิบัติ ตามคำสอนของ ท่านที่อ้างนามตัวเองว่าพุทธะ และยืนยันในคำสอนว่าสามารถทำผู้ ประพฤติตาม ให้หลุดออกมาจากอำนาจสังkekสรปรุ้งแต่งบันดาลให้ เป็นไปต่างๆ ดังนี้.

นิทานเรื่องนี้ก็เพื่อจะชี้ให้เห็นว่า มนุษย์นั้นเมื่อได้มีวิวัฒนาการ
ในทางจิตสูงขึ้นมาตามลำดับ ก็จักต้องรู้จักคิดรู้จักนึก ว่าอะไรเป็น
ความทุกข์ อะไรเป็นความสุข พ้นจากทุกข์อันดับนั้นๆ เป็นอย่างไร
เรื่อยมาจนกระทั่งในที่สุดต้องการจะไม่มี ความทุกข์เลย คือออกไป
จากฝั่งนี้ของความทุกข์ ไปสู่ฝั่งโน้นของความหมดทุกข์ จึงได้
ต้องการภาวะที่ไม่มีอะไรปรุงแต่งเสกสรรปั้นดาลได้. เพราะว่าภาวะที่
เสกสรรเปลี่ยนแปลงปรุงแต่งได้นั้นเองเป็นสิ่งที่บังคับมนุษย์ให้ตกลง
สู่เกลียวของวัฏฏสงสาร แล้วในวัฏฏสงสารนั้นมันมี การเกิด การแก่
การเจ็บ การตาย หรือมีการขึ้น การลง การยินดียินร้าย ซึ่ง
เปรียบเสมือนคลื่นหรือละลอกอันเต็มไปด้วยวัฏฏสงสาร. เมื่อบุคคล
ใดถูกผลักดันจวบตัวโยนมาในเกลียวของวัฏฏสงสารแล้ว ก็ย่อมไม่พ้น
ที่จะถูกกระทบกระทั่งด้วยคลื่นอันนี้อย่างที่เรียกได้ว่า เมื่อใครก็ตาม
ตกมาในโลกนี้หรือวัฏฏสงสารนี้แล้ว ก็ต้องประสบพบกับคลื่นลม
เหล่านี้ไม่ว่าเขาจะได้ทำกรรมไว้เฉพาะตน แล้วรับผลกรรมของตน
โดยเฉพาะ หรือว่าเขาจะรับผลกรรมที่ทำร่วมกันเป็นหมู่กับเพื่อนฝูง
ของเขาก็ตาม หรือแม้ที่สุดเขามิได้ทำกรรมพิเศษอันใดไว้เลย แต่เขา
พลัดลงมาในวัฏฏสงสารนี้ เพราะอำนาจวิชาของเขาเองแล้ว เขาก็
ต้องประสบเหตุการณ์ต่างๆ มีความทุกข์มีอันเป็นไปต่างๆ นี้เรียกว่า
ไม่มีทางหลีกเลี่ยง. เมื่อพลัดลงมาในเกลียวของวัฏฏสงสารแล้วก็ต้อง
โดนปะปะๆ กันกับความทุกข์เรื่อยไป ไม่มีทางเป็นอย่างอื่น. มนุษย์
จึงต้องการที่จะออกไปเสียจากอำนาจเสกสรรผลักดัน ที่ผลักดันไป
ในวัฏฏสงสารต้องการจะข้ามขึ้น หรืออยู่นอกเหนืออำนาจของวัฏฏ

สงสาร. เป็นการแสดงให้เห็นได้ว่าตามธรรมดาแท้ๆ มนุษย์ก็ต้องการ
อย่างนี้ไม่เร็วก็ช้า ก็คือ เมื่อไม่เต็มไปด้วยความสนุกสนาน
เพลิดเพลินพอกพอใจในทางกามารมณ์ชนิดที่ตนหามาได้ด้วยความ
เหนื่อยยากของตน สมตามความต้องการ ซึ่งเรียกว่ามนุษย์สมบัตินี้
ไม่เท่าไรก็จืด เบื่อ และรำคาญ, และแม้ว่ากามารมณ์นั้น จะได้มา
โดยง่ายเหมือนกับของเล่นๆ ไม่ต้องออกเรี่ยวออกแรงนึกอย่างไรได้
อย่างนั้นซึ่งเรียกกันว่าสวรรค์สมบัติก็ตาม ไม่เท่าไรพวกเทวดา
เหล่านั้นก็จืดก็เบื่อ ปรรณาคความเป็นอย่างอื่นต่อไปอีก. หรือมนุษย์
ผู้เข้าถึงความเป็นอย่างนั้น คล้ายกับเทวดาอย่างนั้น ก็จืดชืดในกาม
คุณเหล่านั้น แม้จะได้สูงขึ้นไปอีกอันดับหนึ่ง คือถึงขั้นที่อยู่ด้วยความ
สงบสุข อันเกิดจากฌานสมาบัติ สงบเย็นไม่เกี่ยวกับกามก็จริง แต่
ความรู้สึกว่าตัวตนของตน ยังมีผู้เป็นผู้เสวยรสชาติอันนั้น นานเข้าก็
เบื่อมีความจืดชืดรู้สึกหนักในการที่จะต้องแบกเอาความมีตัวตนของ
ตนไว้ จึงปรารถนาที่จะออกไปเสียจากตัวตน เพราะว่า เมื่อมีตัวตน
อย่างนั้น แม้จะได้สุขอย่างพรหมโลกเนื่องจากฌานสมาบัติ, ไม่เท่าไร
ก็ยังคงตายคือจืดเคลื่อนจากความเป็นอย่างนั้น. ในขณะที่ไม่ตายก็
ยังมีความหนักกดทับอยู่ด้วยความรู้สึกว่ามีตัวตน.^๑

นี่แหละคือคำตอบของปัญหาที่ว่า ทำไมคนในโลกจะต้องสนใจ
เรื่องนอกโลกหรือที่เรียกว่า โลกุตตระ

๑ การแบกตัวตนนี้ ถ้าไม่มองเห็นคือไม่รู้จัก ก็ไม่รู้สึกว่าเป็น และไม่เห็นว่าเป็นหนักทั้งที่แบกเอา
โลกทั้งโลกเข้าไป. ต่อเมื่อใดเห็นจึงจะรู้สึกว่าเป็นหนักกว่าแบกโลกซึ่งรวมภูเขาหิมาลัยอยู่ด้วย,
แต่ว่าตลอดเวลานั้นย่อมทนทรมาณตลอดเวลาผิดกันแต่เพียงพวกหนึ่งรู้ว่ามันหนักเพราะอะไร
อีกพวกหนึ่งไม่รู้.

(นิทานสมมตินั้นเพื่อขยายความให้เห็นแจ้งว่า ตามที่ธรรมชาติกำหนดมาให้มนุษย์มีอันจะต้องไปกันจนถึงที่สุด จึงจะหยุดคิ่จะเป็นการคิ่ที่รู้ตัวหรือไม่รู้ตัวก็ตาม. “จุดสูงสุด” ที่มนุษย์จำปรารณานั้น อยู่่นอกออกไปจากความมีตัวตน. และ “ตัวตน” นี้เอง เป็นเสมือนภูเขาที่กั้นขวางเอาไว้. เหลียวไปทางไหนก็พบแต่ภูเขาชนิดนี้. แต่ความปรารณาตามที่ธรรมชาติบังคับให้มันรุนแรง ก็ว่าเป็นกฎธรรมดาที่เดียว. ยังไม่ลู่ถึงจุดนี้อยู่เพียงไร มนุษย์ก็ยังคงต่อสู้คิ่มันอยู่เพียงนั้น จนกว่าจะฝ่าวงล้อมของภูเขาออกไปได้ ซึ่งเขาจะทราบว่าเป็นความต้องการของธรรมชาติหรือไม่ก็ตาม. ฉะนั้นการพิจารณาเรื่องนี้จึงเป็น “หน้าที่โดยธรรมชาติ” ของมนุษย์เราจงหยิบเรื่อง “นอกวงล้อมของภูเขา” ออกมาพิจารณากัน และขอวิงวอนให้ท่านทั้งหลายพิจารณา.)

เมื่อได้มองเห็นว่าฝ่ายโลกิยะนี้ เต็มไปด้วยความบีบคั้นและการแบกของหนัก มนุษย์ผู้ได้คิ่ไปตามลำดับๆ ก็ปรารณาที่จะข้ามภูเขาหรือเครื่องบังออกไปให้พ้นโดยเด็ดขาดจากสิ่งเหล่านี้ ข้ามไปฝ่ายโน้นซึ่งเรียกว่าโลกุตตระ(พ้นโลก). แต่ว่า ภาวะที่เป็นโลกุตตระนั้น เป็นของเข้าใจได้ยากอย่างยิ่งสำหรับผู้ที่อยู่ในฝ่ายนี้; เว้นแต่เสียเมื่อเขาจะได้มีใจเลื่อนขึ้นมามาตามลำดับ จนกระทั่งไปเป็นพวกมนุษย์สุดท้ายในนิทานสมมติคือเห็นว่าการแบกเอาตัวตนไว้นี้ เป็นของหนัก แล้วก็สามารถที่จะคิ่เห็นเรื่องโลกุตตระได้. มนุษย์มีธรรมชาติ

ต้องการความสุข สูงขึ้นไปตามที่สูงของจิตใจจะเกิดขึ้นได้
อย่างไร คือว่าตามที่ปัญญาของเขาได้เจริญองงามขึ้นอย่างไร.

ส่วนมนุษย์ธรรมดาซึ่งจมอยู่ในโลกนั้น ยังไม่สามารถแม้แต่จะ
เข้าใจได้ เพราะว่ากำลังถูกหุ้มห่ออยู่ด้วยสิ่งซึ่งเป็นโลกียะ ที่มีความ
ยั่ววนกล่าวคืออารมณ์อันยั่ววนในโลกนั่นเอง. แม้(บางกรณี)ไม่
ยั่ววนด้วยกามารมณ์ในชาติปัจจุบัน ก็ยั่ววนด้วยกามารมณ์ในชาติ
หน้าคือสวรรค์ เป็นผู้ปรารถนาบุญ เพื่อให้เป็นอย่างนั้น เป็นผู้ที่มิแต่
จะเพิ่มความต้องการอย่างนั้นอย่างนี้มากขึ้น แล้วก็บำเพ็ญบุญชนิดที่
ให้ตนเองเชื่อว่า คนจะได้อย่างนั้นอย่างนี้มากขึ้น ในที่สุดก็ถูกบุญ
นั่นเองฝังกลบตัวเองจมอยู่ที่นั่น คือจมอยู่ในวัฏฏสงสารเพราะว่าบุญ
นี้มีแต่ในฝ่ายโลกเท่านั้น คือจมอยู่ในวัฏฏสงสารเพราะว่าบุญนี้มีแต่
ในฝ่ายโลกเท่านั้น ทางฝ่ายโลกุตระหาไม่มี. เพื่อจะให้เข้าใจคำว่า
บุญชัดเจน จำเป็นที่จะต้องพิจารณาคำๆ นี้กันเสียบ้าง.

(การที่วินิจฉัยคำว่าบุญกันเสียอย่างละเอียดทุกด้านทุกมุม
ต่อไปนี้ก็เพื่อขยายความให้เห็นว่า “ภูเขาที่กั้นขวางวิถีพุทธธรรม”
เกิดมาจากการปรารถนาบุญจนเลยขอบเขตได้อย่างไร. พระพุทธ
พระธรรม พระสงฆ์ ศีล สมาธิ ปัญญา ของผู้ปรารถนาบุญเลย
ขอบเขต ได้กลายเป็นภูเขาที่กั้นบุคคลนั้นเองขึ้นมาอย่างไร.)

บุญ กับ กุศล

เท่าที่สังเกตเห็น รู้สึกว่าพวกเราได้กระทำผิดในเรื่องนี้ เป็นอย่างสูง: คือได้เอาคำว่าบุญกับคำว่ากุศลมาเป็นอันเดียวกันหมดเลยง เลยวนเวียน. คำว่าบุญๆ นั้นมีความหมายว่า พู้อื่น พองขึ้น บวมขึ้น เหมือนลูกโป่ง (ซึ่งต่อไปนี้จะเรียกสั้นๆ ง่ายๆ ว่าลูกโป่ง). แต่คำว่ากุศลนั้น แปลว่าตัดให้ราบเตียนไป เหมือนกับการฉาบน้ำรด ฉาบน้ำรดให้ราบเตียนสะอาด. ลองคิดดูเถิด ฝ่ายหนึ่งทำให้โป่งเพิ่มขึ้นให้มาก เรียกว่าบุญ ฝ่ายหนึ่งกวาดให้เตียนไป ฉางให้เตียนไป เรียกว่ากุศล. มันต่างกันตรงกันข้ามอย่างนี้ เอามาเป็นอันเดียวกันแล้ว ก็ไม่มีทางที่จะประพจน์ให้เป็นไป เพื่อความราบเตียนคือกุศลได้เลย มีกุศลก็แต่เพียงความละเมอ ไม่เป็นตัวกุศลจริง ที่แท้เป็นบุญเท่านั้น.

๑ คำว่าบุญ ในที่นี้ หมายถึงการเป็นไปเพื่อการเกิดอีก โดยเฉพาะเพื่อเกิดในสวรรค์ที่ทำให้เกิดการเมฆาจนลืมหืมตา หรือไม่มีทางจะลืมตา เพราะเพ่งเล็งแต่อิฏฐารมณ์อันเป็นผลของบุญนั้น กล่าวคือกามคุณห้าจนเกินไป, เป็นไปเพื่อวิภวคามินีโดยส่วนเดียว. ส่วนกุศลหมายถึงทำด้วยปัญญาอันเป็นไปเพื่อวิภวคามินี เพื่อความหน่าย ความจาง โดยส่วนเดียว. และที่นี้เป็น การถือเอาความหมายตามหลักทั่วไป. บาลีในที่บางแห่ง ท่านใช้คำสองคำนี้เป็นไวยากรณ์ของกัน มีความหมายอย่างเดียวกันก็มี. แต่ในที่เช่นนี้ คำว่า “บุญ” ต้องไม่ใช่สิ่งที่พวกเรากำลังเมกกันอยู่ และไม่ใช่ที่เราหลงสร้างขึ้นด้วยความยึดถือผิดๆ จนเกิดเป็นภูเขาขึ้นมา. ขอสรุปความสั้นๆ ว่า บุญ เป็นอุปธิ เป็นไปเพื่อวิภว, เพื่อ โลกียะ, ถูกอุปคตด้วยตัณหาและทิฏฐิมาแต่แรกเสมอ. กุศลเป็นไปเพื่อวิภว, เพื่อ โลกุตตระ, ไม่ถูกอุปคตด้วยตัณหาและทิฏฐิ มาตั้งแต่แรกเสมอ. แต่ในภาษาไทยเรา ได้รวบเหมาเอาสองคำนี้เป็นของอย่างเดียวกันเสียทีเดียว. ผู้ที่จะมองเห็นความแตกต่างระหว่างของสองสิ่งนี้ จึงพิจารณาด้วยหลักธรรมอันละเอียดเถิด

อย่างว่าการให้ทาน: ให้ทานด้วยคิดว่าเขาจะตอบแทนเรา มากกว่าที่เราให้เขาไป, หรือว่าจะรักเราหรือว่าคนทั้งหลายจะสรรเสริญว่าเราใจป่า หรือว่าเราได้เกิดในสวรรค์ในชาติหน้า, การให้ทานด้วยเจตนาอย่างนี้ เรียกว่าได้บุญ คือทำให้ใจรู้สึกฟู พองขึ้นๆ ด้วยหวังว่าตนจะได้อะไร มากกว่าที่ตนลงทุนไป เช่น ลงทุนบาทเดียวซื้อสวรรค์ที่มีราคาตั้งล้านได้อย่างนี้ใจมันก็ฟูๆ เป็นลูกโป่ง. อย่างนี้เรียกว่า ได้ลูกโป่ง ไม่ใช่ได้มิด. ต่อเมื่อใด ให้ทานนั้นแหละ อย่างเดียวกันนั้นแหละ แต่ให้ด้วยความบริสุทธิ์ใจ ในการที่จะตัดหรือจะชูดจะถากจะถางความตระหนี่เหนียวแน่น หรือความโลภของตน เป็นการตัดทอนความรู้สึกว่าตัวตน หรือว่าของตน หรือแม้ที่สุดแต่จะให้เป็นการบูชาคุณพระศาสนา ส่งเสริมพระศาสนาให้คงอยู่ตลอดกาลนาน เป็นร่มโพธิ์ร่มไทรของสัตว์โลก เห็นด้วยปัญญาแจ่มแจ้ง เช่นนี้แล้ว ทำทานซึ่งเป็นการทำทานที่ชูดเกลากิเลสโดยตรง หรือค้ำจุนบูชาพระศาสนาให้คงอยู่เป็นที่พึ่งของสัตว์โลกซึ่งเป็นการชูดเกลากิเลสของส่วนรวม เพียงเท่านั้น อย่างนี้ ไม่ได้ทำใจให้หลง จนถึงกับโป่งเป็นลูกโป่งแต่ได้กวาดให้เตียนไปจากกิเลสต่างๆ จึงได้มิดคือกุศล (ซึ่งต่อไปจะเรียกสั้นๆ ว่ามิด). ให้ทานได้ลูกโป่งก็ได้ ได้มิดก็ได้ อย่างที่ว่ามีมาแล้วแต่ว่าใครจะให้กันอย่างไร.

ในการรักษาศีล ก็เป็นอย่างเดียวกัน: รักษาศีลด้วยคิดว่า ฉันจะดีกว่าคนอื่น เพราะใครๆ เห็นว่าฉันรักษาศีลได้ หรือฉันรักษาศีลได้ เกรงครัด หรือว่า ศีลนี้มันจะทำให้ฉันเป็นคนมีอำนาจพิเศษผิมนุษย์

ธรรมดา เป็นผู้วิเศษบางอย่าง หรือคิดว่าด้วยอำนาจศีลนี้ฉันจะไปได้ไป อยู่ในสวรรค์ตลอดกาลตลอดชาติ ด้วยการเสียดละอดทนเพียงเล็กน้อยๆ รักษาศีลห้าแล้ว ก็จะไปนอนในสวรรค์อันเต็มไปด้วยสิ่งที่ฉันต้องการ มีใจอึมเิบอยู่ ว่าตนได้ทำอย่างนี้มีประโยชน์ มีกำไรอย่างยิ่ง แก่ตนแล้วอย่างนี้, อย่างนี้เรียกว่ารักษาศีลได้ลูกโป่ง คือได้บุญ. แต่ถ้ารักษาศีลด้วยคิดว่าเป็นไปเพื่อชำระล้างความเศร้าหมอง ทางกายทาง วาจา ไม่ให้มีเหลืออยู่ให้เป็นมนุษย์สะอาดหรือว่า การรักษาศีล นั้นมี แล้ว จะเป็นบันไดของสมาธิ เพื่อความรู้แจ้งแทงตลอดสิ่งทั้งหลาย ด้วยปัญญาต่อไปนี้ รักษาศีลอย่างนี้เรียกว่าได้มิด, ไม่ได้ลูกโป่งก็จริง แต่ได้มิด. อาจจะทำรักษาศีลได้ลูกโป่ง หรือได้มิดแล้วแต่ผู้รักษา.

การเจริญสมาธิก็เป็นอย่างเดียวกัน : บุคคลผู้เจริญสมาธิด้วยคิดว่า แหมเขาจะเห็นได้ว่าฉันเป็นคนปฏิบัติธรรมะขั้นสูง นั่งสมาธิได้แล้วพากันสรรเสริญก็ตาม หรือด้วยคิดว่า การเจริญสมาธินั้น จะทำให้เป็นผู้วิเศษ ได้แฉะวิเศษ มองเห็นนรก มองเห็นสวรรค์ มองเห็นโลกหน้า เป็นผู้มโหทธิฤทธิ์โดยประการต่างๆ อย่างนี้ก็ตาม, หรือว่าเจริญสมาธิด้วยเจตนามุ่ง เพื่อความเป็นพรหมขั้นใดขั้นหนึ่งก็ตาม สมาธิอย่างนี้ เรียกว่าได้ลูกโป่ง หรือได้บุญ, ไม่ใช่ได้มิด หรือได้กุศล. ต่อเมื่อใดเจริญสมาธิในลักษณะที่ว่า ขอย่ำให้ความชั่วร้าย ๕ อย่าง มาเกิดเวียนตอมอยู่ในปริมณฑลของจิต ทำจิตให้ปลอดโปร่งจากความชั่วร้ายที่มักเกิดในปริมณฑลของใจมนุษย์นั้น เป็นการมีใจสงบ

สุข หรือมีความแจ่มใส พอใจที่จะเจริญปัญญา; อย่างนี้เรียกว่าได้กุศล หรือได้มีค.

สิ่งที่เรียกว่าสมาธิในที่นี้ หมายถึงการกระทำทางจิต ที่สามารถ กวาดความรู้สึกที่โน้มไปในทางชั่วหรือทางต่ำ ที่มักเกิดแก่บุคคล ธรรมดา. ความชั่วร้ายอันที่หนึ่งคือความรู้สึกคอยแต่จะตกลงไปใน กามารมณ์ อย่างจะประพฤตินิธิธรรมะ หรือแม้จะนั่งอ่านหนังสือสัก หน่อย ก็อยากไปดูหนังดูละครเสียแล้ว หรือยิ่งกว่านั้นก็อยากจะตก ไปในกามารมณ์อย่างใดอย่างหนึ่งโดยตรงเสียทีเดียว. ความรู้สึกชั่ว ร้ายอันที่หนึ่งนี้ เรียกว่า กามฉันทะ. ความชั่วร้ายอันที่สองคือความ กระทบกระทั่งแห่งจิต หงุดหงิดเอียงเอนไปในทางที่จะเบียดเบียนเขา โกรธเขา พยาบาทเขา อิจฉาริษยาเขา ความรู้สึกชั่วร้ายอย่างนี้เรียกว่า พยาบาท. ความชั่วร้ายอันที่สาม คือความรู้สึกหดเหี่ยว เศร้า ของจิต มี อาการมึนชา ง่วงงุน เป็นรูปของความขี้เกียจ อ่อนเพลีย เบื่อหน่าย เรื่อย อยู่อย่างนั้น. ความรู้สึกชั่วร้ายอันที่สามนี้ เรียกว่า ถินมิธะ. ความ ชั่วร้ายอันที่สี่คือความรู้สึกฟุ้งเฟ้อตื่นเต้นไม่รู้จักสงบลงไปได้ เรียกว่า อุทัจจ กุกกัจจะ. และความชั่วร้ายอันที่ห้าก็คือความรู้สึกไม่แน่ใจ มี แต่ความลังเลไปเสียทุกอย่าง ลังเลในเรื่องบุญกุศลที่ตนทำว่าจะได้ หรือไม่, การที่ทำอยู่อย่างนี้เป็นอยู่อย่างนี้จะเอาตัวรอดได้หรือไม่. พระพุทธเจ้าในตรัสรู้ถูกต้องแน่ละหรือ. พระธรรมที่เขานำมาสอนๆ กันอยู่นี้เป็นธรรมที่นำออกจากทุกข์ได้จริงละหรือ. สงสัยในกรรมว่า จะได้รับผลดีเพราะทำดี, ได้รับผลชั่วเพราะทำชั่วจริงไหม. หรือแม้ที่ สุดแต่เกิดลังเลว่า รักษาศีลเจริญสมาธิแล้วเอาตัวรอดได้จริงไหมคุณัน

สลัวไปหมด มีแต่ความลึกลับลึกลับตัวเอง ซึ่งบางครั้งได้ฝันทำสิ่งนั้นไปทั้งที่ความลึกลับยังมีอยู่นั่นเอง. ความรู้สึกชั่วร้ายอันที่หานี้ เรียกว่า วิภิจจนา. เปรียบเหมือนแมลง ๕ ตัว คอยแต่จะผลัดเปลี่ยนกันขึ้นมา ตอมว่อนอยู่ในขอบเขตปริณทลของจิต ทำความรำคาญ กระสับกระส่ายให้แก่ดวงจิตเป็นนิจันรันดร์, ซึ่งเป็นปรกติของมนุษย์ธรรมดา. ลองคิดดูเถิดว่ามนุษย์ธรรมดาคนไหนบ้างที่ไม่ถูกแมลง ๕ ตัวนี้ ตัวใดตัวหนึ่งมาตอมว่อนอยู่รอบๆ จิต หรือภายในปริณทลของจิต, บางเรื่องจะรู้สึกคล้ายกับว่าทั้ง ๕ ตัวเสียด้วยเข้าไป. เมื่อเป็นอย่างนี้แล้วใจจะมีใจแจ่มใสเข้าถึงความจริงในสิ่งทั้งหลายทั้งปวงได้. เพราะเหตุนี้เองการเจริญสมาธิที่เป็นไปเพื่อกุศลหรือสำเร็จเป็นกุศลได้นั้น ต้องเป็นชนิดที่ว่า อาจจะปิดแมลง ๕ ตัวนี้ออกไปได้ จากปริณทลของจิต ไม่อาจขึ้นมาตอมจิตของตนให้รำคาญหรือกระสับกระส่ายได้ ไม่ว่าจะในเวลาไหนจะเป็นเวลากลางวันหรือกลางคืนก็ตาม. ถ้าสมาธิใดไม่เป็นอย่างนี้มีความประสงค์เป็นอย่างอื่นแล้วสมาธินั้นยังเป็นลูกโป่งทั้งนั้นไม่เป็นมิด.

ท่านพอจะเห็นได้แล้วว่า ทาน การให้ทานก็ตามเป็นลูกโป่งก็ได้ เป็นมิดก็ได้, การรักษาศีลเป็นลูกโป่งก็ได้เป็นมิดก็ได้, การเจริญสมาธิเป็นลูกโป่งก็ได้เป็นมิดก็ได้, แต่สำหรับปัญญาในขั้นสุดท้ายแล้วเป็นมิดอย่างเดียว คือว่าไม่อาจเป็นลูกโป่ง เพราะไม่มีทุนมาจากความโง่เขลาจนงายอยากได้ทางวัตถุ. สิ่งที่เราเรียกว่าปัญญาต้องเป็นความรู้อย่างถูกต้องแจ่มแจ้ง. ถ้างมายไม่เรียกว่าปัญญา, และถ้าเป็นปัญญาก็ไม่มีทางที่จะเป็นลูกโป่ง, แต่เป็นการตัดเป็นเครื่องมือที่คมที่จะคอยฟันอยู่

เสมอ. นับว่าปัญญานี้เป็นของปลอดภัยกว่าทาน กว่าศีล กว่าสมาธิ;
และเป็นเครื่องจูงทาน ศีล สมาธิ ให้เกิดและเดินไปอย่างถูกต้อง.^๑

ความมมงายหรือความไม่รู้โดยแท้จริงว่า ทาน ศีล สมาธิ ปัญญา
นี้เพื่ออะไรกัน นี้แหละเป็นเครื่องหุ้มห่อเสียเอง เป็นเครื่องกลบเครื่อง
ฝังมนุษย์ผู้นั้นให้จมอยู่ภายใต้กองลูกโป่ง หรือกองขยะมูลฝอย
กล่าวคือลูกโป่งเหล่านั้นที่แตกแล้วหรือผุพังแล้ว เพราะว่ามันทำใจ
ให้โป่งด้วยความค่อยๆ หยิ่ง ค่อยๆ จองหอง, ยกตนข่มท่านอยู่ในใจ
โดยไม่ต้องพูดออกมา, คือว่ามีความพองด้วยบุญ มีตนเชื่อว่าตนมีมาก
ขึ้นๆ เหนือคนอื่น มากกว่าคนอื่นเป็นลำดับๆ. ความพอใจในบุญนั้นก็
ไม่มีอะไรมากไปกว่าที่จะให้ติดอยู่ในบุญ. การติดอยู่ในบุญนั้นเล่า ก็
ไม่มีอะไรมากไปกว่าที่จะนำหรือปรุงแต่งผลักไส บันดาลให้เวียนไป
ในโลกของกามารมณ์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือสวรรค์, และโดยทั่วไปก็
คือเวียนไปในวัฏฏสงสาร; เพราะฉะนั้นจึงตกจมอยู่ภายใต้ขยะมูล
ฝอยได้โดยง่าย กล่าวคือลูกโป่งเหล่านั้น ซึ่งไม่เท่าไรก็จะแตกเป็นเศษ
แล้วก็ฝังบุคคลนั้นมากเข้า ทับถมมากเข้า ติดจมอยู่ในโลกนี้ที่เรียกว่า
จมอยู่ในโลกียวิสัย คือโลกแห่งกามสุขอันเรียกว่าฝ่ายโลกียะ, แม้จะ
นับตั้งแต่ที่ตั้งอยู่ในชั้นกามาวจร คือมนุษย์ธรรมดาและเทวดาที่เสพ
กามไปจนกระทั่งรูปาวจร คือพวกพรหมที่มีรูป และกระทั่งอรุปาวจร
พวกพรหมที่ไม่มีรูป (หรือไม่เกี่ยวกับรูป) นี้ก็ล้วนแต่ด้วยอำนาจพอง

๑ ความรู้ผิดไม่ชื่อว่าปัญญา. แต่ถ้ารู้ถูกแม้เพียงอันดับแรก ก็ยังเรียกว่าปัญญาได้, และเราอาจ
เรียกผิดเหมือนกัน จะตัดผิด ตัดถูก ตัดมากตัดน้อย ย่อมชื่อว่าเป็นผิดทั้งนั้น. แม้ที่สุดแต่ความรู้
หรือปัญญาชนิดที่ “แสงสว่างบังความจริงเอาไว้” ดังที่บรรยายโดยละเอียดในปาฐกถาเรื่องภูเขา
(พุทธศาสนาปี ๑๗ เล่ม ๑ หน้า ๑๘) นั้น มันก็ยังเป็นผิดที่ตัดผิดตัดถูกไปตามเรื่องของมัน คง
เป็นผิดอยู่นั่นเอง จะเป็นผิดชนิดไหนก็ตาม เป็นลูกโป่งไปไม่ได้.

เป็นลูกโป่งทั้งนั้นจึงได้ติดอยู่ที่นั่น คือติดอยู่ในเกลียวของวัฏฏสงสาร. เมื่ออยู่ในเกลียวของวัฏฏสงสาร อย่างที่จะหลีกเลี่ยงเสียไม่ได้ ด้วยผลกระทบอันเป็น”บาป” ของตนคือ ความโง่งนพอใจในวัฏฏสงสาร นั้นแล้ว ก็ต้องไหลไปตามวัฏฏสงสาร แล้วจะไม่ให้ถูกกระทบกระทั่งกับคลื่นลมในวัฏฏสงสาร อย่างนั้นอย่างนี้ อย่างไรเล่า? แม้แต่อุบัติเหตุต่างๆ เช่นเฉื่อยฉุนรถทับตาย หรือถูกอะไรตาย โดยไม่ค่อยมีความหมายว่าเป็นผลของกรรมอะไรนี้ ทำไมไม่นึกว่านั่นแหละคือบาปกรรมของการที่อยากโง่งนเวียนลงมาในวัฏฏสงสาร ซึ่งมันเป็นอย่างนี้อยู่เองแล้ว, (ไม่ต้องมีกรรมอื่นอะไรที่โหมมาอีก นอกจาก”กรรมคือโง่” ที่หลงพอใจในวัฏฏสงสารซึ่งมันมีอันเป็นอย่างนี้อยู่ในตัวมันเองแล้ว) ในวัฏฏสงสารนี้ย่อมมีอะไรที่เป็นการบีบเป็นการกระทำให้เจ็บปวดอย่างตรงๆ บ้าง อย่างอ้อมๆ บ้าง อย่างที่ล่อตาให้เห็นเป็นของสนุก คล้ายกับเหยื่อที่หุ้มเบ็ดบ้าง. ในวัฏฏสงสารเป็นอย่างนี้, เมื่อมีความพอใจในวัฏฏสงสาร, ด้วยอำนาจบุญของตัวคือที่เกิดมาจากความพอใจที่จะเป็นตามที่ตัวต้องการอย่างนี้ มันก็ต้องได้พบกันเข้ากับคลื่นลมในวัฏฏสงสารอย่างแน่นอน, แม้จะเป็นชั้นสูงสุด เช่นพรหมโลกชั้นอรุปรหม มันก็ถูกกระทบกับความหนักหนักเพราะแบกเอาตัวไว้ มีตัวไว้สำหรับเกิด สำหรับแก่ สำหรับเจ็บ สำหรับตาย. อาการที่เป็นอย่างนี้เรียกว่า “ของฝ่ายนี้” คือฝ่ายโลกิยะ.

ส่วนฝ่ายที่ตรงกันข้าม ชนิดที่ตรงกันข้ามโดยประการทั้งปวง นั้นนับตั้งแต่แรกเริ่มเดิมที คือนับตั้งแต่การปฏิบัติศาสนา หลักเกณฑ์ต่างๆ มันก็ตรงกันข้ามเสียแล้ว, อย่างการให้ทานของพวกนี้ (ฝ่ายที่ขยะแขยงต่อวัฏฏสงสาร), ก็ไม่ใช่ให้เพื่อจะพอกตัวให้หนายิ่งขึ้น แต่

ให้เพื่อจะขูดให้บางออกไป คือขูดความยึดถือ หรือความเห็นแก่ตัว เช่น ความตระหนี่เห็นแก่ตัว, หรือให้เพื่อจะกำจัดเอาพระธรรม(คือศาสนา) ไว้ เพื่อจะให้พระธรรมนั้นคงอยู่เป็นเครื่องขูดสัตว์โลก ขูดสัตว์โลกซึ่งหนาไปด้วยความโง่ ความหลงนั้นให้บาง เป็นการเริ่มขูดแทนที่จะเริ่มพอก หรือโป่งเป็นลูกโป่ง มาเสียแต่แรกแล้ว. แม้แต่การรักษาศีลก็เป็นไปเพื่อการขูด คือขูดที่ร่างกายวาจาอันเต็มอยู่ด้วยโทษ และยังแถมตลอดเข้าไปถึงจิตใจอันเป็นมูลเหตุเจตนาที่จะให้มีโทษทางกายวาจาชนิดนั้นเกิดขึ้น. เป็นการขูดออกไม่มีการเพิ่มเข้าเหมือนกัน. ถึงแม้ในส่วนสมาธิก็เป็นการขูดแมลง ๕ ตัวนั้น ปิดแมลง ๕ ตัวนั้นออกไป ไม่ให้มาอ่อนอยู่ในปริมณฑลของจิต เพราะฉะนั้นจึงเกิดปัญญานั่นเป็นเครื่องตัดโดยสมบูรณ์ เต็มขาด เปรียบเหมือนเหล็กเพชรหรือมิดเพชรสามารถที่จะตัดได้สิ้นเชิง. นี้ความเป็นอย่างนี้คือความตรงกันข้ามโดยประการทั้งปวงอย่างนี้ เป็นการหันหลังให้กันโดยเด็ดขาด. เมื่อทางฝ่ายลูกโป่งนั้นเป็นไปเพื่อสังขารเพื่อเวียนไปในโลกียะ ทางฝ่ายมิดนี้ก็เป็นไปเพื่อวิสังขาร ออกไปสู่โลกุตตระ หรือออกไปสู่ภาวะอันเป็นอสังขตะ คืออะไรปรุงแต่งไม่ได้ ใต้แก่ไม่มีลูกโป่งนั่นเอง. ลูกโป่งขึ้นได้ด้วยอำนาจกิเลสเป็นเครื่องปรุงเครื่องเป่าให้พอง ให้ปรารถนา ให้พอใจ ไม่มีขอบเขตแล้วก็ผลักให้ไป คือไปวิภูฏสงสาร. ส่วนทางฝ่ายด้านวิสังขาร หรืออสังขตนี้ ไม่มีสิ่งที่จะปรุงอย่างนั้นเพราะมีแต่ขูดออกๆ จนกระทั่งอวิชชาคือความหลงอันเป็นเครื่องปรุง หรือเป็นพระเจ้าผู้สร้างสิ่งทั้งหลายนั้นหมดไปจึงจิตนั้น เข้าถึงภาวะที่ตรงกันข้ามกับฝ่ายโลกนี้ คือภาวะที่เป็นของว่างโดยเด็ดขาดจากการปรุงแต่ง. เมื่อไม่ปรุงแต่งก็ไม่เวียนไปในวิภูฏสงสาร

ที่เกิดแก่เจ็บตายและว่างจากความเศร้าหมองเพราะอำนาจกิเลส จึงเป็นของบริสุทธิ์ไม่มีกิเลส และเป็นภาวะที่มีความสว่างแจ่มใสในตัวเอง เพราะว่าไม่มีความโง่เขลา ความงมงาย, และไม่เป็นภาวะที่ผูกมัดรัดใครใคร่ จึงเป็นวิมุตติความหลุดพ้น, และเป็นภาวะที่ไม่ทำใครให้เป็นทาส คือไม่ร้อยจมูกใครแล้วจะไปหากามารมณ์หรืออารมณ์อันเป็นที่ตั้งแห่งความยึดถือ อย่างอื่นๆ นี่จึงทำความเป็นไทย คือความเป็นอิสระโดยเด็ดขาด เพราะฉะนั้นเมื่ออยากจะรู้อยากจะเข้าใจในภาวะอันตรงข้าม ซึ่งตรงกันข้ามจากโลกียะนี้ โดยประการทั้งปวงแล้วจงเทียบเคียงดูโดยนัยอันตรงกันข้ามอย่างที่จะเข้ากัน ไม่ได้โดยลำดับๆ ดังที่กล่าวไปแล้วก็จะเข้าใจได้ดี

(ต่อไปนี้เป็นขยายความให้เห็น “ฝ่ายโน้น” ซึ่งเป็นอสังขตะ, วิสังขาร, หรือโลกุตตระนั้น อยู่เหนือวิสัยของการร้องเรียกไม่มีคำเรียก แต่กระนั้นก็ต้องยืมคำฝ่ายนี้ไปใช้เรียก อย่างสมมติพอให้เกิดความรู้รู้สึกเทียบเคียง.)

ควรจะเข้าใจไว้อีกอย่างหนึ่งว่า ภาวะอันตรงกันข้ามคือฝ่ายโลกุตตระนั้นไม่ใช่โลกไม่มีใครอยู่ที่นั่น ไม่ใช่ที่คนอยู่ไม่ได้มีการตั้งคำพูดขึ้นเรียกสิ่งนั้น ไม่เหมือนกับในโลกนี้ซึ่งมีคนอยู่ แล้วเรียกสิ่งนั้นๆ ซึ่งมีอยู่ในโลกนี้ ว่าชื่อนั้นชื่อนี้. ทางฝ่ายโลกุตตระเป็นธรรมแท้ไม่มีใครบัญญัติคำพูดขึ้นที่นั่น (เพราะไม่เป็นที่ตั้งแห่งการบัญญัติ), เมื่อใครไปรู้ไปเห็นเข้า ก็ต้องยืมคำพูดของฝ่ายโลกนี้ (ที่ใช้พูดเข้าใจกันอยู่) ไปเรียกภาวะนั้นๆ ซึ่งที่แท้เป็นภาวะอันเอก อันเดียว อย่างเดียว ไม่อาจแบ่งแยกได้ แต่ยังไม่มีการตั้งชื่อ. แม้พระศาสดาเองก็ยังทรงจน

แก้ถ้อยคำที่จะเรียกภาวะนั้นว่าอะไร (ในเมื่อจะไม่เรียกอย่างสมมติ). จึงทรงเรียกแต่เพียงว่า “สิ่ง”^๑ หรือ “สิ่งนั้น” ในบทที่ตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย สิ่งนั้นมีอยู่ซึ่งไม่ใช่ดิน ไม่ใช่ น้ำ ไม่ใช่ลม ไม่ใช่ไฟ ไม่ใช่อากาศ ญาณัญจายตนะ เรื่อยไปจนกระทั่งไม่ใช่กิริยาอาการเช่นการไป การมา หรือการหยุดนิ่ง เป็นต้น. ล้วนแต่ปฏิเสธไปทุกสิ่งทุกอย่าง แต่ทรงยืนยันอย่างเดียวว่า “สิ่งนั้น” มีอยู่. สมเด็จพระบรมศาสดาก็ยังทรงจนถ้อยคำเหมือนกันที่จะทรงเรียกสิ่งนั้นว่าอะไร ในเมื่อจะเรียกกันอย่างถูกต้อง ก็เป็นความจริงอันเด็ดขาด (เพิกถอนเสียทั้งสมมติและบัญญัติ). เมื่อจนต่อถ้อยคำที่จะเรียกชื่อสิ่งนั้นเพราะเป็นของไม่มีชื่อมาก่อน (เพราะพื้นวิสัยแห่งการตั้งชื่อซึ่งเป็นการสมมติ), และทั้งเป็นสิ่งที่ใครจะทำอะไรแก่สิ่งนั้นไม่ได้ แม้แต่ตั้งชื่อให้ อย่างนี้ เป็นต้น เรา ก็ต้องขอเรียกอย่างสมมติกันไปที่ขอสมมติกันไปที่ว่า สิ่งนั้นจะเรียกได้ว่าอย่างไร (พอให้ฟังกันไปได้) โดยยืมเอาคำของฝ่ายโลกนี้ไป เรียกอย่างจะเรียกสิ่งนั้นว่า “ความบริสุทธิ์” หรือวิสุทธิอย่างนี้ก็เป็นการสมมติซัดๆ เพราะว่าสิ่งนั้น (คือนิพพาน) หรือภาวะที่ตรงกันข้ามจากโลกียะโดยประการทั้งปวงนั้นจะเป็น “ความมี”, “ความเป็น” อย่างใดอย่างหนึ่งไปไม่ได้ เพราะสิ่งนั้นไม่ใช่ภพหรือภาวะที่มีความเป็นจะเรียกว่า “ความ” นั้น “ความ” นี้ก็ไม่ถูกต้องแต่ก็ต้องขึ้นเรียกไปอย่างนั้นเอง (เพราะเรามีความจำเป็นที่จะต้องพูดกัน) อย่างสมมติ

๑ พระพุทธภายิต ปาฐลิตคามวักค์ อุทาน, ไตร.ล.๒๕ น.๒๐๖ บ.๑๕๘ คำว่าอายตนะในที่นี้ มีความหมายตรงกับคำในภาษาไทยว่า “สิ่ง” มีวินิจฉัยละเอียดในธรรมเทศนา เรื่อง “ความนำ อัจฉรย์บางประการของพระนิพพาน” ซึ่งแสดงในงานกุศลสัตตมวาร ที่หน้าศพท่านเจ้า ประคุณ สมเด็จพระวันรัต วัดมหาธาตุ. อันมีในหนังสือพุทธศาสนา ปีที่ ๑๒ หน้า ๒๒; และในหนังสือเรื่องนั้น ฉบับซึ่งที่มีผู้พิมพ์แจก หน้า ๓๗

เรียกว่า “ความบริสุทธิ์” หรือเรียกว่า “ความหลุดพ้น” หรือบางทีเรียกว่า ภาวะเดิมแท้ อย่างนี้ก็เป็นสมมติเท่ากัน, หรือบางทีก็เรียกว่า “จิตเดิมแท้” (ซึ่งพุทธบริษัทบางพวกใช้เรียกกัน) อย่างนี้ก็เป็นการสมมติที่เท่ากัน. หรือแม้แต่จะเรียกว่า “นิพพาน” คือการดับสนิทไม่มีเหลือของทุกข์ นี่ก็เป็นการสมมติเท่ากันเหมือนกัน (เพราะคำว่า การดับเป็นอาการนามคำหนึ่ง, ส่วนนิพพานนั้นไม่ใช่อาการอย่างใดอย่างหนึ่ง), ตัวโลกุตตระนั้นไม่ใช่อาการแล้วจะมีการดับหรือเป็นอาการดับอย่างไรได้. คำว่า “นิพพาน” นั้นรูปศัพท์เป็นอาการนาม คือเป็นการเคลื่อนไหว หรือกระทำอย่างใดอย่างหนึ่ง ในที่นี้ก็คือการดับสนิทลงไป เราก็จินเอามาเรียกสิ่งซึ่งไม่มีอาการหรือไม่เป็นอาการ. จึงเห็นได้ว่าคำว่านิพพานก็ดี นิโรธก็ดี วิมุตติก็ดี วิสุทธิดี นิพพานก็ดี หรือคำอื่นใด ที่ใช้พูดกันหรือใช้เรียกหมายภาวะฝ่ายโน้นซึ่งเป็นวิสังขาร ไม่มีอะไรปรุงแต่งนั้น ล้วนแต่เป็นคำสมมติทั้งนั้น แม้แต่คำว่า “วิสังขาร” เอง เมื่อพิจารณาดูให้ดีก็จะเห็นว่ามีส่วนแห่งการสมมติ. ทั้งนี้ก็เพราะเหตุว่า”ฝ่ายโน้น” เป็นธรรมชาติที่พ้นจากการเรียก หรือการพูดเป็นการที่ฝ่ายนี้หมดอำนาจที่จะเอาคำอะไรไปเรียก “สิ่งนั้น” ว่าอะไร ให้ถูกต้องได้ นอกจากจะเรียกอย่างสมมติดังกล่าวแล้ว (คือเอาคำคำใดคำหนึ่งฝ่ายนี้ที่พอให้เกิดความรู้สึกคล้ายคลึงมาบัญญัติเป็นคำบัญญัติเฉพาะ มีความหมายอันใหม่ขึ้น เพื่อเป็นชื่อเรียกสิ่งใหม่นี้ให้ดีที่สุดที่จะทำได้ เพื่อคนที่ฉลาดอยู่ข้างพอจะเข้าใจได้. และนี่เองคือความยากลำบากของการเรียนธรรมะชั้นที่ลึกซึ้ง).

เราควรเข้าใจถึง ความแตกต่างกัน ระหว่างฝ่ายนี้ กับฝ่ายโน้น ว่าแตกต่างกันหรือตรงกันข้ามจากกันอย่างเด็ดขาดถึงเพียงนี้. แม้แต่

ชื่อที่เรียกก็ยังไม่^๑ ต้องเอาคำสามัญเช่นคำว่า “นิพพาน” ซึ่งตาม
ธรรมดาในอินเดียในสมัยนั้นใช้เป็นอาการนามของการค่อยเย็นลงๆ
ของสิ่งที่ร้อน เช่น ไฟ. หรือแม้ที่สุดแต่ข้าวสุกที่คดออกมาจากหม้อ
ใหม่ๆ ตั้งไว้ให้เย็น การเย็นของมันนั้นเรียกกันว่านิพพานอยู่ทั่วไป
เหมือนกัน. ในภาษาบาลีมีการใช้คำว่า “นิพพาน” นี้ หมายถึงการเย็น
ลงของสิ่งที่ร้อน เช่นข้าวสุกคดมาใหม่ๆ ดังกล่าวแล้วมาก่อน, แล้ว
นำมาใช้เป็นชื่อของ “ฝ่ายโน้น” อันเป็นฝ่ายโลกุตตระ : ซึ่งเป็นฝ่าย
เย็นโดยสมมติ ตรงกันข้ามกับโลก ซึ่งเป็นฝ่ายร้อน, จึงเห็นว่าเป็นการ
ใช้โดยสมมติเท่านั้น. (ตัวนิพพานเท่านั้น ยังพ้นไปจากที่จะเรียกว่า
“เย็น” เสียอีก). เมื่อเป็นอย่างนี้เราก็ควรให้อภัยกันในข้อที่ว่า ไม่
สามารถจะเรียกชื่อฝ่ายโน้นหรือบรรยายลักษณะของฝ่ายโน้นได้
ง่ายๆ เลย (ทั้งที่เราใช้สมมติกันหมดจดความสามารถแล้ว!). มีอยู่ทาง
เดียวเท่านั้นคือ ธิบายอาการกระทำอย่างไรจะไม่ให้เป็นลูกโป่ง (ซึ่งมัน
มีแต่โป่ง ลอยไปลอยมา ล่ายไปล่ายมาจนแตกกระจายเท่านั้นเอง). แต่
ธิบายกระทำอย่างไรให้เป็นไป อย่างฝ่ายมืด คือตัดเข้าไปๆ เดือนเข้าไป
ไปๆ จนสิ่งที่หุ้มห่อปิดบัง กล่าวคือ อวิชชาหรือความโง่เขลานั้น
หายไปหมด ก็จะประสบกันเข้ากับสิ่งที่ตรงกันข้ามจากโลกที่เรียกว่า
โลกุตตระหรือฝ่ายโน้น ได้ด้วยตนเอง แล้วตนก็จะรู้ได้เองว่า “สิ่ง
นั้น” เป็นอย่างไรหรือควรเรียกชื่ออย่างไร

๑ ระบบคำ หรือ Vocabulary ทั้งหมดของมนุษย์ไม่มีคำที่จะใช้กันได้กับ “สิ่งนั้น” อันเป็นสิ่งที่
ไม่ใช่วัตถุ ไม่ใช่ใจ ไม่มีกิริยาอาการ ไม่มีภาวะความเป็นอย่างใดอย่างหนึ่ง. คำนาม, คำสรรพนาม,
คำกิริยา, จะใช้ได้ก็ต่อเมื่อสิ่งนั้นมีรูปร่างมีลักษณะ มีกิริยาอาการ มีความมีความเป็น หรือ
ภาวะอย่างใดอย่างหนึ่งเท่านั้น.

(ข้อความตอนต่อไปนี้จะขยายความให้เห็นอันตรายของการที่จะ
มัวหลงสร้างภูเขาขึ้นด้วยความสำคัญผิดในพระพุทธ พระธรรม
พระสงฆ์ ศีล สมาธิ ปัญญา เพื่อตีวงล้อมขังตัวเองไว้ด้วยความยึดถือ
ไม่ยอมปล่อยวาง.)

บัดนี้ เรามาถึงความเป็นผู้ฝังตัวเองจมอยู่ใต้กองลูกโป่งหรือ
ภายใต้เศษของลูกโป่งที่แตกแล้ว ด้วยความยึดถือในสิ่งต่างๆ ที่ตน
ชอบ ตนชอบพระพุทธเจ้า (ชนิดไหนตามทัศนะของตน) ก็ยึดถือจน
เกิดการยึดถือชนิดที่เป็นลูกโป่ง ตนชอบพระธรรมแต่ไม่รู้ว่าพระ
ธรรมคืออะไร ชอบไปตามเสียงที่เขาสรรเสริญ ก็ชอบไปตามที่ว่า
ตนเป็นพุทธบริษัทกะเขาคนหนึ่งก็ต้องชอบพระธรรม, อย่างนี้เป็น
ความหลงใหลจนเกิดความยึดถือชนิดลูกโป่ง. ในพระสงฆ์ก็อย่าง
เดียวกัน. ที่ว่าพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ เกิดเป็นลูกโป่งให้แก่เรา
นั้น ก็เพราะเราไม่เข้าใจว่า พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์เป็นอย่างไร
นั่นเอง. ตามที่กล่าวมาแล้วข้างต้นว่า บางคนถึงกับเอาพระพุทธรูป^๑

๑ คนพวกนี้ไม่เคยทราบว่า พระพุทธรูปนั้น เพิ่งเกิดมีขึ้นในโลกหลังจากพุทธปรินิพพานหลาย
ร้อยปี. ในพระไตรปิฎกเอง เราไม่พบคำว่าพระพุทธรูป แม้ข้อความในพระไตรปิฎกเองที่
กล่าวถึงการทำสังคายนาครั้งที่สอง ตั้งร้อยปีหลังแต่พุทธปรินิพพาน ก็เป็นที่น่าเสียใจว่า ใน
ที่สังฆนิบาตนั้น ไม่มีพระพุทธรูปจะตั้งเป็นประธาน แม้พระพุทธโฆษาจารย์ ผู้แต่งคัมภีร์วิสุทธิ
มรรค ราวพันปีหลังพุทธปรินิพพาน ก็ดูไม่พอใจที่จะกล่าวถึงพระพุทธรูปเลย, ทั้งๆ ที่ท่านกล้า
กล่าว เรื่องลักษณะของโลก แผ่นดินนี้ที่น่าขนพอง ในการพรรณนาคุณ บทว่า โลกวิทู ของ
พระพุทธเจ้า. ถ้าเป็นจริงตามที่นักโบราณคดีว่า ก็นับว่าเป็นโชคดีของพุทธบริษัท ที่พวกกรีกซึ่ง
เข้ามาอยู่ในภาคพายัพของอินเดีย ได้ช่วยกันประดิษฐ์พระพุทธรูปขึ้นให้บูชา เป็นเริ่มแรกและมี
สืบกันมา จนกระทั่งภายหลังนี้ ถูกใช้เป็นนิมิตของสมาธิก็มี ใช้เป็นเครื่องราง ทางคงกระพัน
ชาตรี เป็นไสยศาสตร์ไปเลยก็มี, หรือที่ถึงกับเส้นวัดตักแตน อย่างรูปจะเหว็ดไปก็มี แต่ข้าพเจ้า
ยังไม่วายสงสัยอยู่ว่า การทำเช่นนี้ เป็นการตรงตามพระพุทธประสงค์หรือไม่? มากหรือน้อย
เกินไป?

เป็นพระพุทธรูปเจ้า เช่นความรู้สึกของเด็กๆ ผู้ใหญ่บางคนมีความรู้แต่เพียงว่าพระพุทธรูปเจ้านั้นคือคนที่เดินไปมาอยู่ในประเทศอินเดียเมื่อ ๒ พันปีเศษมาแล้ว. อย่างนี้เป็นการทำให้ตนเข้าใจผิดแล้วยึดติดในสิ่งนั้น ในเมื่อตนรู้สึกว่าคุณได้เห็นสิ่งนั้นหรือตนได้มีสิ่งนั้น(แม้กระทั่งที่เป็นภาพในฝัน). มันได้บุญ ไม่ได้ขึ้นไปถึงกุศล. เมื่อไม่มีมีคมาช่วยตัด ถูกลง ก็มากเข้าพอที่จะฝังตัวเองได้. กล่าวคือความหยิ่งความพองขึ้น เพราะอำนาจเชื่อว่าตนเข้าถึงพระพุทธรูป พระธรรม พระสงฆ์ คือเข้าถึงพระพุทธรูป หรือเข้าถึงองค์พระพุทธรูปเจ้า ชนิดที่ว่าดำเนินไปมาอยู่ในประเทศอินเดียเมื่อ ๒ พันปีมาแล้ว, หรือเข้าถึงตู้หนังสือ ตู้พระไตรปิฎก, หรือเข้าถึงผ้าเหลือง ชายผ้าเหลือง อย่างนี้เป็นต้น. ความเป็นอย่างนี้กล่าวได้ว่า พระพุทธรูป พระธรรม พระสงฆ์ ของบุคคลชนิดนี้ไม่ใช่ พระพุทธรูป พระธรรม พระสงฆ์ของผู้ที่มีความเข้าใจเพียงแค่นี้แหละจะกลับกลายเป็นภูเขาขวางทางบุคคลนั้น, คือว่าความยึดมั่นในสิ่งที่ตนเรียกว่าพระพุทธรูปเจ้าของตนนั้น หรือในสิ่งที่ตนเรียกว่าพระธรรมนั้น หรือในพระสงฆ์นั้นเป็นความยึดที่เหนียวแน่น บังจิตใจไม่ให้เกิดแสงสว่างเหมือนกับภูเขาขวางเอาไว้ไม่ให้เดินไปตามวิถีทางแห่งพุทธธรรมต่อไปได้ทั้งๆ ที่บัญญัติว่าตัวเป็นพุทธบริษัท เป็นอุบาสก อุบาสิกา. ด้วยเหตุฉะนั้นเองผู้ที่ทะเลาะภูเขาอันนี้ไป ก็ต้องเข้าถึงพระพุทธรูปเจ้าให้ถูกต้องว่า ไม่ใช่เป็นสิ่งที่จะยึดถือ หรือพอกพูนกันให้หนาเช่นนั้น. ความเข้าใจผิดข้อนี้แหละทำให้การบำรุงพระพุทธศาสนาของเราแทนที่จะเป็นประโยชน์กลับเป็นโทษ, แทนที่จะเป็นหนทางโล่งเตียน กลับเป็นหนทางรก เดินไปไม่ได้ไม่ไหวด้วยความเมานุญของผู้ต้องการบุญจนลืมหินตัว จนไม่รู้ว่าจะ

อะไรเป็นอะไรคอยแต่จะสร้างลูกโป่งทับถมพระศาสนา. พระศาสนา จึงจมอยู่ภายใต้กองลูกโป่งไม่ขึ้นมาเป็นที่พึ่งของเราได้. อย่างสมัย พุทธกาล ไม่ต้องมีการบำเพ็ญชนิดที่ทำให้เป็นลูกโป่ง. เช่นว่าสร้าง โปสต์ด้วยราคา ๓ แส่น อย่างนี้ก็โป่งตั้งสามแส่นลูก แล้วก็แข่งขันกัน ในทางที่จะสร้างสรรค้วัตถุเหล่านั้นแข่งขันกันมากๆ เข้าก็ดึงคนให้ ลืมตัวและเห่อในการที่จะสร้างแข่งขันกับเขาบ้าง สร้างแข่งขันกันจน รกพระศาสนา จนพระศาสนาบีบแบนไปหมดจนความจริงไม่ปรากฏ ว่า ทำอย่างไรเราจึงจะพ้นทุกข์ได้เพราะมัวแต่แบก แต่ทูนแต่หาม ลูกโป่ง มากเข้าก็เลยไปไม่ไหวเลยนอนจมอยู่ภายใต้กองลูกโป่ง คือ มัวเมาในบุญ อันตนเชื่อว่า ลงทุนน้อยได้ผลมาก ซื้อสวรรค์ได้ด้วย ราคาไม่กี่ร้อยก็พ้น. แทบทุกคนพากันต้องการอย่างนี้ (เพราะการ ล้อหลอกของใครหรือหาไม่ก็ตาม). กำลังกระทำกันอยู่อย่างนี้, ฝั่ง ตัวเองให้จมอยู่ใต้กองบุญนั่นเองแล้วไปต่อไปไม่ได้. แล้วจะโทษ ใคร? เพราะฉะนั้นควรจะทุบลูกโป่งเหล่านั้นให้แตกเสียให้หมดยังจะ ดีกว่า, เพื่อจะให้เพิกถอนความเข้าใจผิด ก็คิดว่าบำรุงพระศาสนาแล้ว กลับเป็นการถมพระศาสนา ให้จมอยู่ภายใต้กองลูกโป่ง กล่าวคือ ความเมาบุญของพวกเราเอง แล้วมัววโทยกันว่า ทำไมในยุคนี้ใน เวลานี้ไม่มีพระอริยเจ้า เช่นพระโสดาบัน เป็นต้น. ตนเองก็เชื่อว่าไม่มี ใหม่ๆ ที่ตนเองเป็นผู้ถมเสียเอง คือถมด้วยความเข้าใจผิด สร้างลูกโป่ง ขึ้นถม แล้วยังชวนลูกหลานให้ช่วยกันทำอย่างนั้นต่อๆ ไปอย่าให้ขาด สาย (ของลูกโป่ง) ได้, พระศาสนาของพระบรมศาสดาซึ่งไม่เคยถูก กลบถูกถมมาแต่กาลก่อน ก็มาเกิดถูกฝังถูกถมด้วยความต้องการ ลูกโป่งของคนในสมัยหลังสมัยนี้แล้วจะเอาพระอริยเจ้าอย่างพระ

โสดาบัน เป็นต้น ไปทำไมกัน? พระพุทธเจ้าท่านได้ตรัสไว้ว่า เมื่อใดยังมีการปฏิบัติตามอริยมรรคมีองค์ ๘ ประการอยู่เพียงใด เมื่อนั้นโลกก็จะยังไม่ว่างจากพระอรหันต์อยู่เพียงนั้น เป็นคำตรัสของพระองค์ที่เด็ดขาด แล้วมีใครบ้างที่สนใจอย่างนั้นมีน้อยตัวเหลือเกิน. แต่กลับมีคนสนใจที่จะช่วยกันสร้างลูกโป่งสร้างขึ้นไปให้มากอยู่นั่นเอง, แล้วก็เที่ยวบ่นให้ว่อนไปว่าไม่ได้เห็นพระอรหันต์!

(ข้อความข้างบนนี้ขยายความให้เห็นว่าลูกโป่งหรือภูเขานั้น:-

๑. เป็น "ภาวะที่เหลือที่จะทนทานได้" (unendurable) สำหรับผู้จะไป.

๒. เป็น "ภาวะที่พอจะทนได้" (endurable) สำหรับผู้ที่ยังอยากอยู่.

๓. เป็น "ภาวะที่สนุกสนานเหลือเกิน" (Pleasurable) สำหรับผู้หลับหูหลับตา.

และข้อความต่อไปนี้เป็น การขยายความให้เห็นว่า ภาวะเช่นนี้เป็นสิ่งที่ควรได้รับการแก้ไขอย่างไร).

ถ้าจะยึดตามพระพุทธวาทะที่เด็ดขาด ก็ควรจะขะมักเขม้นกัน ในทางแห่งอริยมรรคมีองค์แปด ซึ่งเป็น "มีด" ไปเสียทุกข้อทุกกระทง. เพราะเหตุไร? เพราะเหตุว่าอริยมรรคมีองค์แปดนั้น มีสัมมาทิฐิ เป็นบทรนำเป็นตัวนำ. ท่านทั้งหลายก็ได้ยินได้ฟังกันมาแล้วว่า มรรคมีองค์แปดนี้มีอะไรบ้าง. และก็ทาบว่าข้อที่หนึ่งนั้น เรียกว่าสัมมาทิฐิ คือปัญญาอันเห็นชอบ คือเห็นว่า อะไรดี อะไรชั่ว อะไรผิด อะไรถูก อะไรเป็นการผูกมัด อะไรเป็นการปล่อยวาง อะไรเป็นความบริสุทธิ์ อะไรเป็นความเศร้าหมอง อะไรเป็นการจมติดอยู่ในกองทุกข์ อะไรเป็นการปล่อยยให้พ้นไป อะไรเป็นทางให้จมอยู่

ในวิถีสงสาร อะไรเป็นทางที่จะให้ห้วงล้อแห่งวิถีสงสารเสียได้. เมื่อมีสัมมาทิฐิเป็นองค์ต้น ของอริยมรรคมีองค์แปดอย่างนี้แล้ว มันก็เป็นลูกโป่งไปไม่ได้ มันจะเป็นได้ก็แต่มีคเท่านั้น. มันตัดเข้าไปๆ ในที่สุดก็ถึงขั้นที่เป็นพระอริยบุคคล อย่างน้อยก็เป็นพระโสดาบัน อย่างนี้

(ต่อไปนี่เป็นการขยายความให้เห็นว่าการเป็นพระอริยบุคคล ด้วยการถึงพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ที่แท้จริงนั้นเป็นอย่างไร. ผิดกับชนิดที่เป็นลูกโป่งหรือภูเขาอย่างไร. จะป้องกันไม่ให้กลายเป็นภูเขาขึ้นมาได้อย่างไร).

ว่าโดยที่แท้แล้วการเป็นพระอริยบุคคลนั้น ก็คือการไหลไปเอง ตามธรรมชาติของมนุษย์ที่วิวัฒนาการไปในทางสูง ด้วยความระมัดระวัง อันดี วิวัฒนาการไปด้วยอาการอันดี, คือนึกคิดไปในทางรอบคอบ ต้องการ สิ่งที่สูงขึ้นไปกว่าเสมอ (ไม่มัวเป็นคนหลงเก็บดอกไม้ริมทางเดิน ถึงกับหยุดอยู่). อย่างว่ามนุษย์สมบูรณ์ไปด้วยเงินทองทรัพย์สิน, สมบูรณ์ไปด้วยชื่อเสียงเกียรติยศ สมบูรณ์ไปด้วยการสมาคม มิมิตร สหายที่ดีพร้อมหน้าอย่างนี้แล้ว เมื่อประสงค์ที่จะไปสูงไปกว่านั้นอีก มันก็ไม่มีทางไหนที่จะไปได้ (ในวิสัยโลกิยะนี้) นอกจากจะไปตาม ทางของอริยมรรคมีองค์แปด เข้าถึงความเป็นพระอริยเจ้าชั้นใด ชั้นหนึ่งในพระศาสดานี้เท่านั้น (มิฉะนั้นก็มีทางเดียวคือเดินกลับลง ต่ำ). พระองค์จึงได้ตรัสภูมิแห่งพระอริยเจ้าไว้ ในขั้นที่เราพอจะเข้าใจ ได้คือ ต่อจากขั้นของปุถุชนที่ดีเต็มเปี่ยมถึงขีดสูงสุดแล้วนั่นเอง ก็คือว่า

เมื่อปุถุชนเป็นปุถุชนที่ฉลาดสูงสุดเต็มขนาดของปุถุชนแล้ว ก็ไม่มีทางไหนไปได้ นอกจากจะไปในทางของพระอรียเจ้า. พระองค์ได้ตรัสไว้ชัดเจนว่า บุคคลใดมีความเข้าใจ เชื่อเพราะมีความเข้าใจ ไม่ง่อนแง่นคลอนแคลนในพระพุทธเจ้า ในพระธรรม ในพระสงฆ์ และมีอริยกันตศีล (คือศีลที่บริสุทธิ์เด็ดขาด) บุคคลนี้ชื่อว่าถึงพร้อมไปด้วยองค์แห่งความเป็นพระโสดาบัน^๑ คือเป็นพระโสดาบันนั่นเอง.

ความขื่อนี้อธิบายว่า การเข้าใจ และเชื่อในพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ อย่างแน่วแน่ ไม่ง่อนแง่นคลอนแคลน ไม่เปลี่ยนแปลงเป็นอย่างอื่นไปได้ นั่น ย่อมหมายถึงการเข้าถึงพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ได้อย่างถูกต้องชัดเจนตามที่เป็นจริง. จะเข้าถึงเพียงแค่พระพุทธรูปนั้นไม่ไหว หรือเข้าถึงเพียงแค่บุคคลที่เดินไปมาอยู่เมื่อสองพันปีเศษมาแล้วก็ไม่ไหวเหมือนกันเพราะเหตุว่า พระองค์ได้ตรัสไว้เสียเองว่า “ผู้ใดไม่เห็นธรรมะ ผู้นั้นไม่เห็นตถาคต” แม้ว่าผู้นั้นจะคอยเกาะแจอยู่ที่มีมุขจิ๋วไม่ยอมปล่อย ไปไหนไปด้วยกันทั้งกลางวันและกลางคืน เขาไม่เห็นธรรมะแล้ว หาชื่อว่าเห็นตถาคตไม่ นี่ความขื่อนี้เป็นข้อที่อยากจะกล่าวซ้ำ ย้ำอยู่เสมอๆ ไม่ให้พวกเราหลงลืมได้. ใ้หนักดูง่ายๆ ว่าเมื่อเราจะรู้จักหรือเข้าถึงบุคคลใดบุคคลหนึ่งสักคนนั้น มันต้องเข้าถึงจิตใจกันจึงจะเรียกว่ารู้จักหรือเข้าถึงกัน. จะเป็นบุตร ภรรยา หรือมิตรสหายก็ตาม การที่จะเข้าถึงหรือรู้จักกันนั้น ก็คือรู้จักจิตใจ ว่าใจของเขาเป็นอย่างไร. การรู้จักพระพุทธเจ้าก็คือรู้จักพระเหตุทัยของพระองค์ว่าเป็นอย่างไร. การรู้จักพระเหตุทัย

๑ พระบาลี โสตาปคฺคิยฺกสฺสยฺคฺต ไตร. ล.๑๕ น.๔๕๖ บ.๑๔๘๒

ของพระพุทธเจ้านั้นก็คือการรู้จักธรรมะ เพราะว่าธรรมะนั้นแหละคือพระหฤทัยของพระพุทธเจ้าโดยสมมติเรียก. หรือว่าธรรมะนั้นแหละคือองค์พระพุทธเจ้าที่แท้ ดังที่พระองค์ตรัสว่า “เห็นธรรมะคือเห็นตถาคต, เห็นตถาคตคือเห็นธรรมะ.”

เมื่อเป็นเช่นนี้ ปัญหาใหญ่จึงมาตกอยู่ที่ว่า เห็นธรรมะคือเห็นอะไรและเห็นอย่างไร. เห็นธรรมะในที่นี้คือเห็นความจริงของสิ่งทั้งปวง โดยเฉพาะก็คือได้เห็นภาวะที่ตรงกันข้ามกับโลก (รวมทั้งโลกนี้และทุกโลก) ซึ่งเป็นภาวะแห่งความบริสุทธิ์สงบเย็น แจ่มใสไม่เศร้าหมอง เป็นความสว่าง เป็นความเปล่งประกาย เป็นความไม่ผูกพันเป็นภาวะที่ไม่มีอะไรปรุงแต่งสร้างสรรค์ซึ่งขอเรียกว่า “ภาวะเดิมแท้.” ก็ภาวะที่มีอะไรปรุงแต่งสร้างสรรค์นั้นเป็นของใหม่ๆ เดียวนี้. ภาวะเดิมแท้ หมายถึงว่าไม่มีอะไรปรุงแต่งอันมีอยู่ก่อนเกิดการปรุงแต่ง^๑ นั้น เรียกในที่นี้ว่า “ภาวะเดิมแท้” เมื่อใดมองเห็นสิ่งนี้ในบทซึ่งพระบรมศาสดาได้ตรัสว่า “สิ่งนั้นมีอยู่ สิ่งนั้นมีอยู่”^๒ นั้นแหละ จึงจะชื่อว่าเห็นธรรมโดยถูกต้องแท้จริงถึงขนาดสูงสุด หมายความว่าเห็นตัว

๑ ข้าพเจ้าผู้กล่าวถือว่า อสังขตธรรมมีอยู่นอกวงของ อดีต อนาคต ปัจจุบัน. อดีตก็ไม่ใช่วะภาวะเดิมแท้ เพราะอยู่ในขอบเขตของการปรุงแต่ง อยู่ในขอบเขตของเวลา. อสังขตธรรมอยู่นอกขอบเขตของการปรุงแต่งและเวลา มีอยู่เดิมตลอดกาล จึงควรแก่นามที่จะเรียกว่า “ภาวะเดิมแท้” เป็นสมมตินามอันหนึ่งของ “สิ่งนั้น” เช่นเดียวกับคำว่า นิพพาน เป็นต้น ซึ่งแล้วแต่จะเห็นว่าเรียกอย่างไร ช่วยให้มีมองเห็นง่ายขึ้นเท่านั้นเอง. และที่จะเรียกว่า “เพชรในหิน” หรือ “พระพุทธเจ้าองค์แรก” หรืออะไรทำนองนี้นั้น เห็นว่ายังล่อแหลมกว่าเสียอีก.

๒ ในบทว่า อตฺถิ ภิกฺขเว ตทฺยตฺถนํ ฯลฯ ตามที่อธิบายแล้ว ในหน้า ๑๕๓ ข้างต้น

ทุกข์และเห็นที่ดับสนิทไม่มีเหลือของความทุกข์ คำว่าเห็นทุกข์ คือ เห็นโลกนี้ หรือเห็นโลกียธรรมทั้งหลายอย่างถูกต้อง. เห็นที่เป็นที่ดับสนิทของความทุกข์นั้นคือเห็นฝั่งโน้น ฝั่งโลกุตตระ หรือฝั่งวิสังขาร^๑ ไม่มีอะไรปรุ่งแต่งซึ่งตรงกันข้ามจากฝ่ายนี้อยู่เสมอ. การเห็นโลก, เห็นที่ดับสนิทของโลก, เห็นทุกข์ เห็นที่ดับสนิทของทุกข์, นี้เรียกว่าเห็นสิ่งทั้งปวง. เห็นธรรมะอย่างแท้จริงคือเห็นภาวะที่ตรงกันข้ามกับโลกนี้ ซึ่งได้สมมติหรือบัญญัติชื่อเรียกว่า วิสัจธรรมบ้าง วิมุติบ้าง นิโรธบ้าง นิพพานบ้าง อสังขตะบ้าง วิสังขารบ้าง แล้วแต่จะมีเหตุผลให้เรียกในกรณีหนึ่งๆ คำว่า “เห็น” ในที่นี้คือเห็น (ด้วยความซึมซาบในใจ จนใจเปลี่ยน หรือเกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างใหม่ขึ้นในใจ), ว่ามันช่างเป็นภาวะที่ตรงกันข้ามจากความธรรมดาต่างๆ ในโลกนี้ เสียเหลือเกิน มันเป็นของว่าง. ว่างจากอะไร? ว่างจากความหมุนเวียนต่างๆ นานา บรรดาที่มีในโลกนี้, เช่นความทุกข์ทั้งหลายก็คือความหมุนเวียนว่อนของสังขารธรรมในฝ่ายนี้, ตลอดจนถึงความเป็นไปอย่างใดๆ ที่มนุษย์พอใจกันนัก ก็คือความหมุนเวียนว่อนของสังขารธรรมฝ่ายนี้ ซึ่งที่แท้แล้ว ก็เป็นความทุกข์เหมือนกัน แต่ว่าเป็นความทุกข์ชนิดที่เอาน้ำตาลเคลือบเอาไว้ ครั้นมองเห็นความไม่หมุนเวียนว่อน แต่เป็นความสงบ หยุดได้ พักได้ นั่งได้ บริสุทธิ ว่าง แจ่มใส เยือกเย็น เช่นนี้แล้ว เรียกว่ามองเห็นธรรมะ พร้อมทั้งเห็นวิถีปฏิบัติอันเนื่องกันอยู่อันเป็นการตัดการขูดความเศร้าหมอง สิ่ง

๑ โลกุตตระชั้นนิพพาน เป็นวิสังขารแท้. โลกุตตระชั้นมรรคผล นั่นคือฝั่งฝ่ายของโลกุตตระ และจัดเข้าในฝั่งโลกุตตระ, จึงจัดเข้าในฝั่งฝ่ายของวิสังขารด้วย: คือเป็นไปเพื่อวิสังขาร แม้จะยังไม่ใช้วิสังขารเด็ดขาด.

ห่อหุ้มให้หมดไป จนเข้าถึงภาวะแห่งความเป็นอย่างนั้นด้วยตนเอง แล้ว อย่างนี้เรียกว่าเห็นธรรมะที่มีอยู่ในพระหฤทัยของพระพุทธเจ้า ที่ทำคนให้เป็นพระพุทธเจ้ามาแล้วแต่กาลก่อนๆ (แต่พุทธกาลนี้) ที่ทำพระสิทธัตถะให้เป็นพระพุทธเจ้า(ในพุทธกาลนี้). ได้เห็นภาวะของความบริสุทธิ์ ความสว่าง ความสงบเย็น ความไม่มีอะไรปรุงแต่งเป็นต้น มีอยู่ในพระหฤทัยของพระพุทธเจ้า โดยพร้อมมูล. เห็นธรรมะชนิดนี้อย่างนี้ จึงชื่อว่าเห็นองค์ตถาคตโดยชัดเจน และเข้าถึงองค์ตถาคตเสียทีเดียว ถ้าเราไม่ได้เห็นธรรมะอย่างนี้ เห็นเพียงพระพุทธรูป^๑ หรือเพียงเปลือกของพระพุทธเจ้า ที่เคลื่อนไหวไปมาอยู่บนแผ่นดินอินเดียเมื่อสองพันปีเศษมาแล้ว ก็มาโป่งใจว่าฉันถึงพระพุทธเจ้าเสียแล้ว ไม่ถึงความขวนขวายอย่างใดหมด มีแต่นึกเอาว่า ยิ่งนานวันเข้า ยิ่งแก่เฒ่าเข้า ก็ยิ่งมากไปด้วยบุญ แล้วก็ถึงขนาดที่จะไม่เชื่อฟังใครเอาเสียทีเดียว รังแต่จะยกตนเหนือท่านข่มท่าน. เพราะเหตุนี้จึงเรียกว่า พระพุทธเจ้าของท่านผู้นั้นเอง ที่ออกมาขวางทางเป็นภูเขาแห่งวิถีพุทธธรรมของตัวเสีย เช่นนี้แล้วจะไปโทษใคร.

ในส่วนพระสงฆ์ก็เป็นอย่างเดียวกันทำนองเดียวกัน. พระสงฆ์ นั้น โดยเปลือกชั้นนอกเช่นจีวร หรือที่เรียกกันว่า “ชายผ้าเหลือง” ก็ดี หรือจารีตเช่นการปลงผม อดข้าวเย็นเป็นต้นก็ดี มันจะเป็นพระสงฆ์ไปไม่ได้. ถ้าผ้าเหลืองเป็นพระสงฆ์ไปเอาที่ร้านแจ็กร้านจิ้นก็ถมไป.

๑ หมายความว่า “ภาพพระพุทธรูป” ที่ฝันเอาเองในขณะที่จิตเป็นกึ่งสำนึก (subconscious) ตามวิธีที่เขาเรียกกันว่า “เข้าสมาธิ” นั่นๆ ด้วย

ถ้าจาริตต่างๆ เช่นการปลงผมเป็นพระสงฆ์อย่างนี้แล้ว คนที่โกนหัวทุกคนก็เป็นพระสงฆ์ไปหมด. แม้แต่เนื้อแต่ตัวของพระสงฆ์ ก็เป็นเพียงเปลือกที่เป็นเนื้อเป็นหนังเหมือนกับของคนธรรมดาทั้งหลาย. แต่ความเป็นพระสงฆ์นั้น ก็คือธรรมนั่นเอง อย่างเดียวกันกับที่มีในพระพุทธเจ้า แล้วว่ามีในพระสงฆ์ ก็คือธรรมนั่นเอง พระธรรมที่มีในพระสงฆ์ทำบุคคลนั้นให้ได้ชื่อว่าพระสงฆ์ ทำนาย ก. นาย ข. นาย ค. นาย ง. ให้ได้ชื่อว่าพระสงฆ์ การเห็นพระสงฆ์ก็คือการเห็นธรรมะชนิดเดียวกับที่มีในพระพุทธเจ้าแล้วว่ามีในพระสงฆ์ ไม่ใช่เห็นชายผ้าเหลือง มายึดติดกันอยู่ที่ชายผ้าเหลืองมากเกินไปจนได้ลูกโป่ง. คิดว่าได้สร้างผ้าเหลืองมากๆ แล้วก็เต็มไปด้วยหนทางที่จะไปสู่พระนิพพานอย่างนี้เป็นต้น แต่ที่จริงเป็นลูกโป่งที่จะกลบตัวเองมากกว่า, เพราะความโป่งใจของตัวทำให้จมอยู่ที่นั่นต่างหาก. จึงควรเข้าใจถึงพระสงฆ์ให้ถูกต้องว่า องค์ธรรมะที่ทำให้จิตใจผิดจากเมื่อเป็นฆราวาสธรรมดามาเป็นพระสงฆ์ อย่างนี้นั้นแหละคือพระสงฆ์.

สรุปความได้ง่ายๆ ว่า ในองค์พระพุทธรูปนั้น พอเอาธรรมะคือ “ความได้เข้าถึงฝ่ายโน้น” อย่างที่กล่าวมานี้ก็เหลือแต่เปลือกเหมือนกับเปลือกของคนเราทั้งหลายทุกคน (คือเป็นเพียงชั้นๆ ชาติอายุตนะ ไม่เที่ยง เน่าเปื่อย). ในพระสงฆ์ทั้งหลายก็เหมือนกัน พอเอาธรรมะคือความเป็นอย่างนี้ออกไปเสียแล้ว ก็เหลือแต่เปลือกซึ่งเหมือนกันทุกคนอีก. ธรรมะที่ริบเอามาเสียจากพระพุทธเจ้า ทั้งกลุ่มหรือที่ริบเอามาเสียจากพระสงฆ์ทั้งกลุ่มก็คือ ธรรมะอย่างเดียวกันกับที่เรียกว่า “พระธรรม” เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ นั้น ที่แท้เป็นของอันเดียวกันไม่อาจจะแบ่งแยกกัน

ได้. แต่เราแบ่งแยกกันโดยอาการภายนอก คือว่ากิริยาของบุคคลที่มารู้ธรรมะนี้ด้วยตนเองพิเศษจากคนอื่นอย่างหนึ่งตรงที่ว่า “คลำ” เอาได้ด้วยตนเอง ชนิดที่เราพอใจจะถือว่าอาจารย์ของพระพุทธเจ้า นั่นชื่อ “นายคลำ” คือคลำไปตามอำนาจแห่งเหตุผลและการทดลองอย่างแจ่มแจ้ง. เราเป็นศิษย์ของพระพุทธเจ้าก็ควรจะมีอาจารย์ชื่อว่า “นายคลำ” นั้นด้วยเหมือนกัน. พระพุทธเจ้าท่านทรงคลำเอง เราคลำตามที่พระพุทธเจ้าท่านสอน. พระพุทธเจ้าท่านทรงพบด้วยตนเอง จึงได้นามว่าพระพุทธเจ้า (หมายถึงสัมมาสัมพุทธเจ้า). พระสงฆ์นั้น ไม่อาจคลำพบด้วยตนเอง แต่ต้องได้ยินได้ฟังมาเสียก่อนจึงประพฤติปฏิบัติแล้วได้รับธรรมะนั้น เช่นเดียวกับที่พระพุทธเจ้าท่านพบ. แตกต่างกันอาการภายนอกอย่างนี้ จำแนกออกเป็นพระรัตนตรัยสามประการ ก็โดยสมมติเอาอาการนั้นๆ เท่านั้น.

การเห็นพระรัตนตรัยนั้น ขอให้เห็นพระพุทธเจ้าโดยชัดเจนว่า ธรรมะคือภาวะแห่งความบริสุทธิ์ ความสว่างแจ่มใส ความสงบเย็นมีอยู่ในพระพุทธเจ้าอย่างนั้นๆ และท่านทรงพบเอาเอง พระธรรมก็คือตัวภาวะอย่างนั้น ซึ่งมีอยู่ก่อนพระพุทธเจ้าเกิดก่อนพระสงฆ์เกิดหรือก่อนใครๆ เกิด คือเป็นภาวะเดิมแท้ ก่อนแต่ที่สังขารทั้งหลายจะปรุงแต่งกันขึ้นเป็นของมากมาย เต็มโลกนี้ – ภาวะเดิมแท้ ก่อนแต่ที่สังขารทั้งหลายจะปรุงแต่งกันขึ้นเป็นของมากมาย เต็มโลกนี้, (หรือถ้าให้ชัดเจน ก็คือ ก่อนแต่จะเป็นวิภูฏสงสารขึ้นมา). ภาวะอันนั้นเรียกว่าธรรมะ หรือพุทธธรรม คือความบริสุทธิ์ จากการเกิด แก่ เจ็บ ตาย จากความเศร้าหมอง จากการผูกมัด จากความเป็นอะไรทุกๆ

อย่างที่เป็นโลกนี้, คือตัวธรรมะที่เป็นอยู่ก่อน คือเป็นภาวะเดิม แท้จริง ๆ, (ขอให้เราส่งใจของเราข้ามภูเขาออกมาให้ถึงนี่บ่อย ๆ). พระสงฆ์เหล่านั้นเล่า ก็คือบุคคลที่มีปัญญาเห็นภาวะอันนั้นภายในตน ที่ตนได้รับได้เสวยอยู่ เรียกว่าเป็นพระสงฆ์ ต่างกันอย่างนี้ ใครก็ตามที่ถึง “แก่น” ของพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ โดยชัดเจน โดยประจักษ์เช่นนี้ คนนั้นจะไม่เชื่อ หรือมีความเชื่อชนิดที่อ่อนแอจนคลอนแคลนอย่างไรได้; เว้นไว้แต่จะไม่เห็นโดยแท้จริงว่าภาวะนั้นประเสริฐ แสนที่จะประเสริฐอย่างนั้น เท่านั้น, เป็นการเห็นอย่างลมๆ แล้งๆ อย่างที่พระพุทธรูปเป็นพระพุทธรูปเจ้า ตัวคนเป็นพระพุทธรูปเจ้า, หรือตู้ใบลานเป็นพระธรรม, หรือผ้าเหลืองเป็นพระสงฆ์ หรือคนที่โกนหัวเป็นพระสงฆ์ อย่างนี้เป็นต้น ซึ่งยังผลก่อนให้เกิดอุตสาหกรรมการหล่อพระพุทธรูป, อุตสาหกรรมทำใบลาน, ฯลฯ ทำจีวร ขึ้นเต็มบ้านเต็มเมือง กระทั่งพระพุทธรูปจำนวนมาก ไล่ลาดแบวางขายอยู่ข้างทางเท้า เช่นแถวสะพานหัน ในกรุงเทพฯ เป็นต้น ฯลฯ เท่านั้นเอง.

ถ้าเมื่อใด มองเห็นภาวะที่ตรงกันข้ามจากโลกนี้ ที่ตรงกันข้ามจากความทุกข์, ที่ตรงกันข้ามจากการปรุงแต่งไหลเวียนไปในวัฏฏสงสาร เป็นประจักษ์ชัดเจนแล้ว, เมื่อนั้นชื่อว่าเห็นธรรมะ แล้วก็ไม่เป็นผู้อ่อนแอจนคลอนแคลนในพระพุทธพระธรรมพระสงฆ์, เป็นอันว่า ได้องค์ ๓ องค์ข้างต้นมาโดยบริบูรณ์ ยังเหลืออยู่แต่องค์ที่สี่ คืออริยกันตศีล หรือความมีศีลชนิดที่ประเสริฐไม่ต่างพร้อยเป็นที่พอใจของพระอริยเจ้านั้น. ท่านลองคิดดูที่เกิดหรือว่าคนมีจิตใจมองเห็นพระพุทธพระธรรมพระสงฆ์โดยประจักษ์ชัดเจนคือเห็น

“ธรรมะ” โดยลักษณะอย่างที่ว่ามาแล้วนั้น จะไปล่วงศีลอย่างไรได้. ศีลของบุคคลนั้นจะไม่สะอาดบริสุทธิ์เด็ดขาดอย่างไรได้. เพราะว่า เขาได้เข้าถึงพระพุทธพระธรรมพระสงฆ์ถึงขนาดนั้นแล้ว ศีลของเขา จึงบริสุทธิ์ ชนิดที่พระอริยเจ้าท่านมองแล้วพอใจ เรียกว่าอริยกันตศีล ได้, ถ้าทำให้พวกนักปราชญ์ที่มีหูตาฉลาด ไปค้นดูที่ตัวเขา ก็มองไม่เห็นความเศร้าหมอง หรือโทษที่ผิดศีล, แม้ถ้าเทวดาที่มีตาเป็นทิพย์ มีหูเป็นทิพย์ มีอะไรๆ เป็นทิพย์มี, ต่อให้พวกเทวดาเหล่านั้นมาค้นก็ไม่ สามารถจะค้นพบความเศร้าหมองที่ศีลของเขาได้. เขามีศีลชนิดนี้ เพราะว่าใจของเขาเข้าถึงพระพุทธพระธรรมพระสงฆ์ จ่ออยู่อย่างนั้น จึงได้มีศีลชนิดนี้, นับเป็นองค์ที่สี่ และเรียกบุคคลนั้นว่า เป็นพระ โสดาบัน. พระพุทธเจ้าท่านตรัสเรียกบุคคลชนิดนี้ว่าเป็นพระ โสดาบัน คือผู้ที่ไม่งอนแง่นคลอนแคลนในพระพุทธพระธรรม พระสงฆ์ และมีอริยกันตศีล นับเป็นองค์ที่สี่.

(ข้อความต่อไปนี้เป็น การเปรียบเทียบการเป็นพระ โสดาบัน ตามหลักแห่งการละสังโยชน์สาม และการเดินตามอริยมรรคมีองค์ แปด ซึ่งยิ่งจะชี้ให้เห็นว่า ยิ่งเป็นการทำตนให้ห่างจากลูกโป่งยิ่งขึ้นไป อีก และจะยังไม่ดึงเอาพระพุทธพระธรรมพระสงฆ์มาทำลูกโป่งหรือ หลงเอามาสร้างภูเขาเสียเอง ตามที่เป็นอยู่อย่างใด ยิ่งขึ้นไปอีก.)

ถ้ายังสงสัย จะเปรียบเทียบกันโดยมาตรฐานอย่างอื่น เช่น มาตรฐานที่ว่า พระโสดาบัน ละสักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สีลัพพต ปราमाส ได้. ก็คงที่เข้าถึงพร้อมด้วยองค์ ๔ อย่างที่ว่ามานี้ จะละได้ หรือไม่, ก็จะเห็นได้ โดยไม่ต้องมีใครบอกว่า คนที่มองเห็นภาวะแห่ง ธรรมอันตรงกันข้ามจากโลกนี้หรือความทุกข์ โดยหลักแห่งเหตุผล

ว่ามีอยู่อย่างนี้ๆ แล้วจะไปถือว่า ร่างกายนี้ของตนอย่างไรได้, ย่อม
หมดไปในตัวมันเอง (เพราะมองเห็น “ฝ่ายโน้น” ซึ่งตรงกันข้ามกับ
ร่างกายอันเป็นของหลอกอยู่ใดๆ), สักกายทิฎฐิที่ถือว่ากายนี้เป็นของ
ตนจึงหมดไปจากจิตใจของบุคคลเช่นนั้น. และวิจิกิจฉา คือความ
ลังเลว่าพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ดีแน่หรือไม่, หรือลังเลในข้อ
ปฏิบัติว่า ศีล สมาธิ ปัญญา นี้จะเป็นญะยธรรม นำสัตว์ออกจากกอง
ทุกข์ได้จริงหรือไม่, หรือลังเลในตัวเองว่าตนกำลังกระทำถูกกระทำ
ผิด เป็นประการใดหรือไม่ อย่างนี้มีไม่ได้. ความลังเลซึ่งเป็นวิจิกิจฉา
อย่างนี้มีไม่ได้สำหรับบุคคลที่เข้าถึงองค์พระพุทธ พระธรรม
พระสงฆ์อย่างแท้จริงตามนัยที่กล่าวมาแล้ว, เพราะฉะนั้นวิจิกิจฉานั้น
ก็ต้องสิ้นไป. ส่วนสัพพัตตปราคาสคือความยึดถือปัจจัยในภายนอก
เพราะไม่อยู่ในอำนาจแห่งเหตุผล เช่นรักษาศีลก็ว่าเพื่อความ
เป็นผู้วิเศษอย่างนั้นอย่างนี้ แทนที่จะเห็นว่ารักษาศีลเพื่อขุดเกลากิเลส, จะ
ประพฤติวัตรอย่างใดอย่างหนึ่ง ตามหลักที่วางไว้เป็นตัวพระศาสนา
ก็ถือว่าเพื่อความวิเศษอย่างนั้นอย่างนี้ เป็นมนุษย์ที่เหนือมนุษย์
ธรรมดาอย่างนั้นอย่างนี้ แทนที่จะเป็นไปเพื่อขุดเกลากิเลสและ
บรรลुพระนิพพาน, หรือถือเหตุปัจจัยภายนอกว่า มีอำนาจนั้นนี้
บันดาลให้เป็นไปไม่ใช่ถือกรรมเป็นต้น. การเชื่อโดยปราศจาก
เหตุผล และถือปัจจัยภายนอกเป็นส่วนสำคัญอย่างนี้ มันย่อมมีไม่ได้
แก่บุคคลที่มีจิตใจสูงขนาดที่มองเห็นว่า “พระพุทธ พระธรรม
พระสงฆ์ ที่แท้จริง” นั่นคืออะไร. เพราะเหตุในข้อที่ว่าเห็นธรรมะ
หรือพระธรรมนั้นแหละ มันทำให้เห็นชัดความเป็นไปตามกฎแห่ง
เหตุผลในภายใน ว่าความทุกข์ เป็นอย่างนี้, ความดับสนิทของความ

ทุกข้ออย่างตรงกันข้ามนั้น มันเป็นอย่างนี้ๆ ตามหลักแห่งเหตุผลซึ่งเป็นอย่างอื่นไม่ได้. เห็นชัดด้วยตนเองแล้ว ทำไมจะเป็นผู้ถือปัจจัยภายนอกอยู่อีกเล่าหรือจะเข้าใจเหตุคือข้อปฏิบัติเพื่อขุดเกลาคความทุกขให้หมดไปนั้นไม่ได้เล่า. ข้อนี้จึงเป็นการตัดสี่ลัพพตปริมาส คือการเข้าใจผิดชนิดที่ไม่อยู่ในอำนาจแห่งเหตุผล และถือปัจจัยภายนอกนั้น ได้สิ้นเชิง จึงว่าเป็นพระโศคาบัน.

หรือถ้าจะเปรียบเทียบโดยมาตรฐานอีกอันหนึ่ง คือ อริยมรรคมีองค์แปด ก็ได้. เมื่อถามว่า อะไรเป็นโศคา (โศคา แปลว่ากระแสหรือเกลียว เช่นเกลียวน้ำ เป็นต้น)? พระพุทธเจ้าหรือพระสาวกองค์ใดก็ตามท่านว่า อริยมรรคมีองค์แปดนั้นแหละ เป็นตัวโศคา หรือโศตะ ซึ่งแปลว่ากระแส. บุคคลใดเล่า ที่เรียกว่าโศคาบัน คือผู้ถึงกระแส? ก็ตอบว่าบุคคลผู้กำลังดำเนินไปตามแนวแห่งอริยมรรคมีองค์แปดอย่างถูกต้องนั่นเอง เรียกว่าโศคาบัน คือผู้ถึงกระแส.^๑ คำว่ากระแสในที่นี้ หมายถึงแนวอันหนึ่งซึ่งพุ่งตรงดิ่งไปยังพระนิพพานอย่างทีพระองค์ตรัสว่า อริยมรรคมีองค์แปดนี้ มีความลาดเอียงเทไปยังพระนิพพาน สัตว์ผู้เดินไปตามแนวนี้ จึงไปอื่นไม่ได้นอกจากจะไปในิพพาน, เช่นเดียวกับว่า ความลาดเอียงที่มีไปทางมหาสมุทร

๑ กระแส ในที่นี้ หมายถึงแต่พระโศคาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี ไปจนถึงพระอรหันต์หรือนิพพาน. พระอรหันต์ซึ่งว่าถึงที่สุดปลายของกระแส คือถึงพระนิพพานแล้ว. นอกนั้นยังกำลังเดินอยู่ในระยะใดระยะหนึ่ง ส่วนบุุคคลนั้น ยังไม่ถึงกระแส ยังกำลังปฏิบัติ, เพื่อเห็นตัวให้ตกลงไปในกระแส, ยังไม่ได้ชื่อว่า “กำลังดำเนินไปในกระแส” จนกว่าจะถึงกระแส คือเป็นพระโศคาบันเสียก่อน.

ที่ว่า อัญจกิมรรค ชื่อว่ากระแส มีที่มาในเวฬุทวารวคค์ โศคาปตติสังยุตต์ ไตร. ล.๑๕ น. ๔๓๔ บ.๑๔๓๐ อยู่ในรูปพระพุทธภาษิต.

เพราะฉะนั้น น้ำฝนทุกหยดที่ตกลงมาในแม่น้ำ มันจึงไหลไป
มหาสมุทร เพราะฉะนั้น น้ำฝนทุกหยดที่ตกลงมาในแม่น้ำ มันจึงไหล
ไปมหาสมุทร ไม่ไปอื่น. อริยมรรคมีองค์แปด หรือเกลียวทางที่ไปสู่
พระนิพพานก็ลาดเอียงเทไปทางพระนิพพาน เพราะฉะนั้นสัตว์ผู้เดิน
ตามทางนี้จึงไหลเลื่อนไปเองโดยไม่ยาก, ขอแต่ทำให้เห็นตัวเอง เห็น
ตัวเองขึ้นมา โดยหลักของการขุดเกลา การตัดด้วยมีดคือกุศล อย่าง
เอาตุ๊กโป่งเข้ามา ใช้มีดคือกุศล แทนที่จะใช้ตุ๊กโป่งหรือบุญเป็น
เครื่องมือสำหรับที่จะตัดฟันสิ่งกีดขวางรกรุงรัง (เป็นภูเขา). ใน
ขั้นต้น แม้จะยากสักหน่อย ก็จงพยายามเห็นตัวเองขึ้นมา จนถึงจุดสุด
ยอด ของความเป็นปุถุชน หลังจากนั้นก็จะไหลเลื่อนไปโดยง่าย ตาม
กระแสแห่งอริยมรรคมีองค์แปดนั้น, เหมือนคนขี่รถถีบขึ้นมาด้วย
กำลังแข็ง เหงื่อไหลไหลย่อย จนถึงจุดสูงสุดของสะพานโค้งเหลืออยู่
แต่จะคล้อยลงไปฝ่ายโน้น มันก็ไหลเลื่อนไปเองได้โดยง่าย.
เพราะฉะนั้น คงพยายามแต่เพียงในขั้นต้น เพื่อจะขุดเกลาความหนา
ของไผ่ฝ้าในดวงตา หรือความหนาของกิเลส ออกไปด้วยการ
ประพฤติตามแนวแห่งศีล สมาธิ ปัญญา หรืออริยมรรคมีองค์แปดนั้น
เหมือนกันแต่ว่าเป็นขั้นต่ำ หรือขั้นเริ่มลงมือ. ในขั้นต้นๆ ค่อยๆ เห็น
ตัวเองขึ้นมาเรื่อยๆ จนถึงจุดสูงสุดของความเป็นปุถุชนแล้ว ก็จะไหล
เลื่อนเข้าไปในโลกแห่งพระอริยเจ้า อย่างน้อยก็เป็นพระโสดาบัน
โดยแน่แท้. ไปในโลกแห่งพระอริยเจ้า อย่างน้อยก็เป็นพระโสดาบัน
โดยแน่แท้.

โดยนัยที่กล่าวมาแล้วข้างต้น ก็คือว่า เข้าใจ มองเห็น เชื่อใน
พระพุทธ พระสงฆ์ โดยอาการที่กล่าวมาแล้วนั้น ให้ชัดเจนจริงๆ (ขอ

ย่ำว่าไม่ใช่ชนิดที่เป็นภูเขาหิมาลัยของท่านเอง) ย่อมเหนื่อยยอม
เสียเวลาที่จะทำความเข้าใจใน “ธรรมะ” คือภาวะอันตรงกันข้ามจาก
โลกนี้ จนเป็น “ธรรมะ” ว่าเป็นของมีอยู่เดิม เดิมแต่อย่างไร, ไม่ใช่
ของที่เพิ่งเกิดขึ้นใหม่ เหมือนสังขารทั้งหลาย อย่างไร, และเห็นว่ามี
อยู่ในพระหฤทัยของพระพุทธเจ้าอย่างไร และเห็นว่ามีอยู่ในใจของ
พระสงฆ์ทั้งหลายอย่างไร จนกระทั่งเห็นเด็ดขาดลงไป. อย่างนี้นั้น
แหละ คือจุดอันเป็นเครื่องกำหนดลงไปว่า เขาได้เข็นตัว เข็นตัว
ขึ้นมา จนถึงจุดสูงสุดของสะพานแล้ว ยังเหลืออยู่แต่จะปล่อยให้ไหล
เลื่อนลงไป ตามแนวของอริยมรรค ในขั้นเป็นพระอริยเจ้า จากพระ
โสดาบัน เรื่อยไป จนถึงพระอรหันต์พระพุทธเจ้าทรงเป็นนายประ
กันเอง ทรงรับรองเอง ว่าพระโสดาบันนั้นมีความเที่ยงแท้ต่อนิพพาน
เป็นอย่างอื่นไปไม่ได้ มีความไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา มีประตูบายอัน
ปิดไว้ทางเบื้องหลังแล้ว, อย่างนี้ ก็เป็นอันว่า เรามีหน้าที่ เพียงแต่จะ
เข็นๆ ขึ้นมา จนถึงจุดสูงสุดเพียงแก่พระโสดาบันเท่านั้น ต่อจากนั้น
ไหลไปเองอย่างสบาย, โดยไม่พยายามมันก็ไม่ไปทางอื่น ย่อมไปถึง
ที่สุดจนได้. ที่ต้องพยายามหน่อยก็ตรงเบื้องต้นที่จะเข็นขึ้นไปสู่จุด
ยอดแห่งสะพาน คือขึ้นไปให้ถึงความเป็นปुरुชนที่ดีที่สุดเท่านั้น
พยายามที่จะศึกษา พยายามที่จะทำพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์(ที่
แท้จริง) ให้ปรากฏแก่ใจของตัวเอง, อย่าให้บุญคือลูกโป่งทั้งหลาย
เหล่านั้นมาเป็นเครื่องลุ่มทับพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ที่จะ
ปรากฏในใจตนจนมืดไป เพราะตนไปเที่ยวคว้า เที่ยวจับ เอาลูกโป่ง
นั้น นี้ มาเป็นพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ เสียเอง จึงไม่มีโอกาสที่

จะพบ พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์. จึงควรที่จะพยายาม ไม่เห็นแก่เหนื่อยยาก และมีความกล้าหาญ พอที่จะทุบลูกโป่งทั้งหลายเสีย ให้แตกกระจายกระจาย^๑ ให้เข้าถึงพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์อันแท้จริง อย่างถูกต้อง ความเป็นพุทธบริษัท ก็จะมีความหมาย.

(ต่อไปนี้เป็นกรขยายความให้เห็นว่า เป็นความจำเป็นอย่างยิ่งชนิด “เป็นภาวะอันสุดแสนจะทนทานได้” ในการที่จะแบกลูกโป่งที่ยาวนเวียนติดอยู่ในวงล้อมของภูเขา. จงกล้าเป็นพุทธบริษัทที่ถูกต้อง ด้วยการกล้าทุบลูกโป่ง หรือการพังทลายภูเขาแห่งความยึดถือของตน.)

ความเป็นพุทธบริษัทนั้นแปลตามตัวหนังสือว่า นั่งล้อมรอบๆ พระพุทธเจ้า. ความเป็นพุทธมามกะนั้น แปลตามตัวหนังสือว่า ผู้กล้าร้องตะโกนว่าพระพุทธเจ้าเป็นของฉัน ความเป็นอุบาสกอุบาสิกา นั้นแปลตามตัวหนังสือว่า เป็นผู้เข้าไปนั่งใกล้พระพุทธเจ้า นี้. ท่านลองนึกดูทีเถิดว่า ผู้ที่สูมแน่นไปด้วยพวงของลูกโป่งนั้น จะไปนั่งแวดล้อมพระพุทธเจ้าได้อย่างไร? มีความยุติธรรมที่ไหนที่จะร้องตะโกนว่า พระพุทธเจ้าเป็นของฉัน ในเมื่อแบกเอาไว้ซึ่งพวงลูกโป่ง มิคิดไม่เห็นตัว? และว่า จะมีความเป็นอุบาสกอุบาสิกา นั่งชิดพระพุทธเจ้าได้อย่างไร เพราะคนไม่รู้ว่า พระพุทธเจ้าที่แท้นั้น คืออะไร อยู่ที่ไหน, ไปจับฉวยเอาลูกโป่งมาเป็นพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์อยู่เนื่องนิตย์ เพราะฉะนั้นจึงเป็นการจำเป็นที่จะต้อง

๑ การกล้าทุบลูกโป่งนี้ มีความหมายสั้นๆ ว่า กล้าตัดใจเขยิบตัวเองจากชั้นที่ต้องการความสุขอย่างวัตถุเช่นสวรรค์เป็นต้นเสียให้เด็ดขาด โดยมุ่งเลื่อนขึ้นไปหาชั้นที่ไม่เป็นไปเพื่อเวียนมาสู่ความเป็นอย่างนี้ในวิภูฏสงสารอีกต่อไป.

พยายามแม้จะเจ็บปวดในใจที่จะต้องเสียสละขูดเกลตาในเรื่องนี้อยู่บ้าง ก็ต้องทนเอาด้วยการทุบลูกโป่งนั้นเสียให้แตก (คือด้วยการตัดอาลัย เยื่อใยในลูกโป่ง หรืออานิสงส์ของลูกโป่งอย่างเด็ดขาด). การได้มา ซึ่งลูกโป่งนั้น ก็เพียงแต่เป็นเครื่องอิมใจอย่าให้มากไปกว่านั้น. ถึงขั้น ที่ต้องการจะไปแล้ว คือไม่ใช่จะอยู่จะจมกับกองลูกโป่งแล้วก็ต้องทุบ มันเสีย, (เท่าที่มันคิดเกาะเกาะขวางทางเป็นภูเขาอยู่ที่ละชั้นๆ ตามลำดับ) เพราะว่าสิ่งทั้งหลายเหล่านี้ เป็นเพียงเครื่องมือ เครื่อง ข้าม. แม้ที่สุดแต่ตัวข้อปฏิบัติ คือ ศีล สมาธิ ปัญญา เอง ที่ถูกต้อง แท้จริง พระองค์ก็ยังทรงให้ถือแต่เพียงว่า มันเป็นเพียงเรือเพียงแพ ถึงฝั่งถึงตลิ่งแล้วขึ้นบกเถิด อย่ามัวหว่งเรือหว่งแพอยู่เลย จะจมอยู่ใน น้ำ หรือจะต้องแบกเอาเรือเอาแพขึ้นบ่าไปด้วยนั้น มันทำไม่ได้. เห็น ข้อปฏิบัติ คือ ศีล สมาธิ ปัญญา เป็นเพียงเรือเพียงแพอย่างนี้แล้ว ก็ เป็นไปได้. สำหรับผู้ที่เกี่ยวข้องกับบุญ ก็เหมือนกัน ถ้ารู้สึกแต่ว่า เป็นเพียงเครื่องอำนวยความสะดวกสบาย มีชีวิตอยู่ในโลกนี้เพียงเพื่อ เป็นอยู่สำหรับศึกษา ให้เข้าถึงความหลุดพ้นอันนี้ เท่านั้นแล้ว ลูกโป่ง เหล่านั้นคงจะไม่ทำอะไรท่านมากนัก. แต่ถ้ายึดถือเป็นสรณะ ก็อาจ ท่วมทับตัวแล้วเลยไปถึงท่วมทับพระศาสนาทำพระศาสนาให้จมอยู่ กับกองลูกโป่งจนไม่มีบุคคลใดเข้าถึงอริยมรรค อริยผล มีพระ โสดาบันเป็นต้น แล้ววิอ่านเทียวโทษคนนั้นคนนี้ โทษคณะสงฆ์ โทษ รัฐบาล, ซึ่งที่แท้เป็นความผิดของตัวเอง แล้วหลงยกให้ผู้อื่น ย่อมไม่ เป็นการยุติธรรมอย่างยิ่ง!

เท่าที่กล่าวมานี้ก็พอเป็นเครื่องชี้ให้เห็นชัดว่า “ภาวะอันตรงกันข้าม” ที่เราสมมติเรียกชื่อว่า วิสุทธิ วิมุตติ นิโรธ นิพพาน วิสังขาร อสังขตะหรืออื่นๆ อีกหลายชื่อนั้นที่แท้ก็คือ “ตัวธรรมะ.” เป็นตัวธรรมะชนิดที่ต้องการจะให้อูรู้ ให้หยั่งเห็น ในบทว่าเข้าถึงธรรมะนั้นเอง เราจะมองเห็นได้ในขั้นแรกด้วยการเปรียบเทียบโดยใช้ปัญญาที่แจ่มใสแล้วไม่ใช่ “ปัญญาที่ถูกจำกัดอยู่ในวงล้อมของภูเขาแห่งความยึดถือ” แต่เป็นปัญญาที่แจ่มใสเป็นปัญญาจริงๆ, แล้วเปรียบเทียบความตรงกันข้ามโดยทุกวิถีทาง เช่น เปรียบเทียบหาที่สุดของโลก ด้วยหลักความตรงกันข้ามกับโลก เพราะฉะนั้น จึงต้องดูโลกให้ดีๆ ให้เข้าใจโลกจริงๆ เปรียบเทียบที่สุดของความทุกข์หรือความไม่มีทุกข์ โดยดูออกไปจากความทุกข์ที่เราเห็นได้ง่ายๆ เปรียบเทียบวิสังขาร โดยนัยตรงกันข้ามจากสังขาร คือสิ่งที่ปรุงแต่งหมุนเวียนทั้งหลาย โดยเทียบกายและใจของตัว เป็นมาตรฐานว่า กายทั้งหลายนั้นเป็นสังขาร คือถูกปรุงแต่งขึ้นมาให้วนเวียนเรื่อยไป ไม่มีที่สิ้นสุดอย่างไร และว่าใจ พร้อมทั้งความรู้สึกนึกคิดของใจนี้ ก็เป็นสังขาร คือถูกปรุงแต่งขึ้นมาให้หมุนเวียนเปลี่ยนแปลงเรื่อยไปไม่มีที่สิ้นสุดอย่างเดียวกัน. และการหมุนเวียนนี้ ก็คือตัวการเกิด แก่ เจ็บ ตาย นั้นเอง. การเกิด แก่ เจ็บ ตาย นี้ ก็คือ ตัวความทุกข์อยู่ในตัวมันเองแล้ว. การหมุนเวียนอยู่ภายในวัฏฏสงสารอย่างนี้ ก็เป็นของแน่นอน ที่จะต้องกระทบกับคลื่นลมมีความบอบช้ำเป็นธรรมดา. เปรียบเทียบความหลุดพ้น โดยนัยอันตรงกันข้ามจากการถูกกระทบกระทั่งอยู่

ภายใต้อำนาจของกิเลส ใจก็อดไปด้วยภาวะอันสั้นกลัวอันตราย
เปรียบเทียบความสิ้นค้นหาโดยนัยตรงกันข้ามกับค้นหา อัน
ประกอบด้วยโทษ คือว่าตำหนาร้อยมุกของเราแล้ว จูงไปเพื่ออารมณ์
นั้นนี้ ไม่มีที่สิ้นสุดในโลกนี้ แล้วไม่พอใจยังต้องการชนิดอื่นในโลกอื่น
ยังต้องการสวรรค์ในเทวโลก ต้องการพรหมโลก วนเวียนไปไม่มีที่
สิ้นสุด.

มันเป็นของแน่นอนที่ว่า สิ่งเหล่านี้ละได้ยาก ชูได้ยาก ตัด
ทอนได้ยาก, จึงต้องใช้ความพยายามอย่างยิ่ง โดยมอบตัวเป็นสาวก
ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า แล้วทำตนเองให้สว่างด้วยปัญญา หยั่งเห็น
ภาวะเดิมแท้ หรือภาวะอันตรงกันข้ามจากกิเลสด้วยประการทั้งปวง
ซึ่งเรียกว่าโลกุตตระนั้น ให้แจ่มชัดโดยทุกๆ ประการเถิด. การ
ช่วยกันโดยทางอื่นให้มากกว่านี้ ย่อมทำไม่ได้เช่นเดียวกับที่
พระพุทธเจ้าก็ตรัสว่า “ตถาคตเป็นแต่ผู้ชี้ทางเท่านั้น”^๑ เขาจะเชื่อ
หรือไม่เชื่อ ก็ย่อมเป็นหน้าที่ของเขา. ส่วนมากมองไม่เห็น และไม่
เชื่อ. แต่ผู้ที่เข้าถึงขั้นสูงสุดของโลกิยะแล้ว ก็ย่อมหมดหนทางไปไม่มี
ทางไหนที่จะให้ไปได้อีกแม้ยังอยากไป นอกจากทางนี้ทางเดียว
เท่านั้น คือทางเอกตรงแนวไปยังความหลุดพ้นซึ่งเรียกว่าอริยมรรคมี
องค์แปดประการอันจะผ่านชั้นพระโสดาบัน พระสกทาคามี พระ
อนาคามี ถึงพระอรหันต์ในที่สุด.

เพราะเหตุนี้ จึงสรุปความแห่งธรรมกถาในวันนี้ได้ว่า พุทธ
ธรรมหรือภาวะอันตรงกันข้ามจากโลกิยะ ซึ่งเราเรียกว่า วิสังขาร

๑ ตุมฺเหหิ กิจจํ อาตปฺปํ อุกฺขตาโร ตถาคตา. ...ไตร. ๓.๒๕ น.๕๐..

หรือ อสังขตะ หรือภาวะเดิมแท้ ก่อนแต่จะมีสังขารนั้น เราจะต้องพยายามฝึกฝน เพื่อให้หยั่งทราบเอาด้วยปัญญา สร้างการปฏิบัติโดยหลักที่อาศัยมิด อย่าอาศัยลูกโป่ง. ผู้ที่เคยมีแต่ลูกโป่ง ก็จงพยายามที่จะเปลี่ยนให้เป็นมิด ครั้นได้ทำให้การรักษาศีล เจริญสมาธิ และปัญญา ซึ่งเป็นลูกโป่งในขั้นต้น ให้กลายมาเป็นมิดได้แล้ว ภูเขาต่างๆ ก็จะพังทลายลงไป. ความเป็นปัจเจกตั้งคือการหยั่งถึงภาวะอันตรงกันข้ามนั้น ด้วยตนเอง ก็จะมีมาเอง โดยไม่ต้องเชื่อตามคนอื่น ทำตนให้เข้าถึง “สิ่งที่มีอยู่ได้โดยปราศจากเหตุ” นั้น ได้โดยใจของตนเองเป็นของถูกแท้ไม่มีทางที่จะผิด หรือไม่มีทางที่จะเขลาจนงายแต่อย่างใด.

ขอท่านผู้ฟังทั้งหลาย จงเข้าใจในข้อต่างๆ ที่ได้กล่าวมานี้ โดยนัยอันสัมพันธ์กันกับธรรมกถาต่างๆ ที่ได้กล่าวมาแล้ว ณ ที่นี้นับตั้งแต่เรื่องวิถีแห่งการเข้าถึงพุทธธรรมเมื่อหลายปีมาแล้วเป็นต้นมา ซึ่งจะหาอ่านได้โดยทั่วไปในบัดนี้ (มีผู้พิมพ์ขึ้นแจกกว่าสิบครั้ง) ข้อความบางประการ ซึ่งจะเป็นทางให้เข้าใจข้อความในวันนี้ดี ก็มีอยู่ในนั้น. เพราะฉะนั้นขอวิงวอนท่านที่มีหนังสือเล่มนั้นอยู่ จงอ่านดูเรื่อยๆ จนกระทั่งเข้าใจได้โดยประจักษ์ชัดเจนว่า พุทธธรรม หรือภาวะเดิมแท้ หรือจิตเดิมแท้ หรือความบริสุทธิ์ หรืออะไรต่างๆ ซึ่งล้วนแต่ตรงกันข้ามกับฝ่ายโลกนี้นั้น ว่ามีอยู่อย่างนั้น เข้าถึงได้โดยเหตุอย่างนั้น จนหมดความสงสัยในข้อที่กล่าวว่า พระพุทธเจ้าตามทัศนะ หรือตามความพอใจของท่านเองนั่นแหละ คือภูเขาอันบังนิพพานของท่านเอง จงทุกๆ คนเถิด.

ขอเพื่อนสหธรรมิก และท่านสุภาพชนทั้งหลาย จงประสบ
ความสำเร็จในเรื่องนี้ ด้วยอำนาจที่เราทุกคน มีความเข้าใจและพอใจ
ในความหมายอันแท้จริงของพระรัตนตรัยคือ พระพุทธ พระธรรม
พระสงฆ์ อย่างแน่วแน่ไม่คลีนคลายนั้นแล.

ขอจงประสบแต่ความสุขสวัสดิ !